

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације и о одређивању ментора

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 186/15-пречишћени текст и 189/16), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Есхатолошка иконичност црквеног појања: упоредна анализа православне и

римокатоличке теологије богослужбене музике

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Сања (Србислав) Стевановић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УУБ ФМУ

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2017

2020

4. Година уписа на докторске студије:

5. Назив студијског програма
докторских студија:

теологија

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Златко Матић

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. „Odnos episkopske i svećeničke službe u pravoslavlju“, *Diacovensia* 26 (2018) 2, 221–233. <https://doi.org/10.31823/d.27.3.2>
2. „Еклисиолошки аспекти сотириологије Римокатоличке Цркве: документ *Placuit Deo* КДВ“, *Богословље* 77/2 (2018) 54–73. Udk: 272-185.5 272-185”2018”(06)
3. *Да не буде раздора у Телу. Огледи из упоредног богословља*, Институт за систематско богословље ПБФ УБ – Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, Београд – Пожаревац, 2018.
4. „Sveto Pismo u životu Pravoslavne Crkve: pitanje molitvenoga čitanja Biblije (Lectio divina)“, *Diacovensia* 27 (2019) 3, 417–432. <https://doi.org/10.31823/d.27.3.2>
5. „Богомољачки покрет: еклисиолошка процена једног феномена“, у *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве*: [зборник радова међународног научног скупа "Осам векова аутокефалије Српске православне цркве (1219-2019): историјско, богословско и културно наслеђе", 10-14. децембар 2018. Православни богословски факултет, Београд]. 2. - Београд: Православни богословски факултет Универзитета; Свети архијерејски синод Српске православне Цркве, 2020, 189–198.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 25.11.2022. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

Број: 0104-638/13

Датум: 25.11.2022.

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 1. седници у школској 2022/2023, одржаној 25.11.2022. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Сање Стевановић** под насловом "Есхатолошка иконичност црквеног појања: упоредна анализа православне и римокатоличке теологије богослужбене музике" у саставу: **др Игнатије Мидић**, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Александар Ђаковац**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Ивана Перковић**, редовни професор Факултета музичке уметности Универзитета уметности у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

**Извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације кандидаткиње Сање
(Србислав) Стевановић под насловом**

**„Есхатолошка икониичност црквеног појања: упоредна анализа православне и
римокатоличке теологије богослужбене музике“**

Кандидаткиња Сања (Србислав) Стевановић одслушала је курикулум докторских студија на Православном богословском факултету, остварила је потребан број ЕСПБ бодова и стекла могућност да пише докторски рад.

Кандидаткиња је поднела пријаву теме докторске дисертације и доставила образложење теме под насловом *Есхатолошка икониичност црквеног појања: упоредна анализа православне и римокатоличке теологије богослужбене музике*, из области *Систематско богословље* код ментора проф. др Златка Матића који има неопходне референце за руковођење овог докторског истраживања.

У образложењу теме кандидаткиња Сања Стевановић је изложила садржајно и концизно предмет и циљ истраживања, основне хипотезе, методе и очекиване резултате истраживачког процеса, и указала на актуелност и значај поменуте теме. Предложеном темом кандидаткиња жели да отвори питања есхатолошке икониичности црквеног појања и богословског разликовања појмова „појање“ и „музика“. Лако проверљива чињеница је да се певање данас разуме као чулно-психолошки медиј, као васпитно средство у којем се испољава вечна музика, као средство којим се стиче и испољава психолошки осећај слободе. Овакво поимање је присутно и у теолошком дискурсу па се црквено појање поистовећује са богослужбеном музиком, која сада преузима његово есхатолошко и икониично својство. То у животу Цркве оставља одређене негативне последице, на које кандидаткиња жели указати овом темом.

У чињеници да је Римокатоличка Црква поставила темељ за историјски развој музичког школства, кандидаткиња је пронашла аргумент за одабир римокатоличке теологије као првенственог богословског правца у којем треба истражити теолошки аспект поимања музике. С друге стране, кандидаткиња заступа став да је подручје евхаристијског богословља најадекватније за испитивање есхатолошке икониичности црквеног појања. За реализацију истраживања одабрала је упоредно-аналитичку, хипотетичко-дедуктивну, квалитативну и синхроничну методу. Кандидаткиња је истакла да је предложена теза оригинална идеја као и да је значајна за развој богословске науке, њену примену, али и развој научне мисли уопште.

Дана 29. септембра 2022. године, Наставно-научно Веће одредило је Комисију за оцену научне заснованости теме докторске дисертације кандидаткиње.

Дана 30. септембра 2022. године, Комисија у саставу еп. проф. др Игнатија (Мидића), проф. др Александра Ђаковца и проф. др Иване Перковић приступила је оцењивању научне заснованости теме докторске дисертације кандидаткиње Сање Стевановић.

Студенткиња докторских студија Сања Стевановић бранила је предложену тему пред именованом Комисијом, а одбрани је присуствовао и проф. др Златко Матић, као ментор.

На почетку, кандидаткињу је поздравила проф. др Ивана Перковић истакавши велико задовољство због учествовања у раду Комисије. Проф. Перковић је најпре сугерисала да би било корисно да у сâмом раду буде прецизније наведен историјски период на који се истраживање фокусира. Осврћући се на предложену структуру поглавља, проф. Перковић је поставила питање адекватности организације поглавља у односу на одабрану упоредно-аналитичку методу. Кандидаткиња је пружила задовољавајући одговор у односу на који је проф. Перковић препоручила да и у закључном делу рада буду представљени упоредни закључци. Будући да сведочанства о увођењу полифоније у руску богослужбену праксу датирају још из XVI века, проф. Перковић је сугерисала и на прецизније навођење ових података у раду, са чиме се кандидаткиња сложила.

Проф. Александар Ђаковац, упутио је кандидаткињи критике и сугестије на начине бележења библиографских јединица и препоручио да предложена литература буде још једном ревидирана, коригована новијим и бољим издањима патристичких и античких текстова, те сужена приоритетним ауторима. Такође, проф. Ђаковац је упутио кандидаткињу на подробније истраживање аутора Филона Александријског и односа музичко-плесне праксе терапеутских заједница са есхатолошком иконичношћу. Кандидаткиња је прихватила све критике и сугестије.

Епископ проф. др Игнатије (Мидић) препоручио је кандидаткињи да у оквиру предложене литературе буду укључени и текстови римокатоличке и православне литургије, истакавши њихову важност у функцији примарних извора. Кандидаткињи је епископ Игнатије поставио и питање у чему је видљива есхатолошка икониčnost црквеног појања, као и због чега постоји разлика између православне и римокатоличке литургијске праксе у произношењу Јеванђеља. Кандидаткиња је појаснила да је есхатолошка икониčnost појања пре свега видљива у самој пракси односно, искуству Евхаристије, те да је црквено појање заједничарење учесника Литургије. Допуњујући овај одговор, епископ Игнатије истакао је разлику између певаног и прозног начина произношења Јеванђеља, нагласивши да је певање усмерено ка човековом уму, те да кроз певање сâма реч Божија обухвата човека и дејствује у њему, што је од посебног значаја за сваког човека, а посебно за оне који тек почињу да узрастају у вери. С друге стране, епископ Игнатије је истакао недостатке и ограничења прозног начина произношења богослужбених текстова који проистичу из чињенице да је људски говор усмерен ка човековом разуму. Кандидаткиња је прихватила све коментаре, критике и сугестије као веома корисне, захваливши се свим члановима Комисије.

Чланови Комисије су једногласно донели одлуку да је кандидаткиња Сања Стевановић одбранила дисертабилност теме докторске дисертације те је, сâмим тим, тема прихваћена.

У Београду,

Дана 30. септембра 2022. године

Еп. проф. др Игнатије (Мидић) (ПБФ УБ)
председник Комисије

проф. др Александар Ђаковац (ПБФ УБ)

проф. др Ивана Перковић (ФМУ УУБ)

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме** Сања (Србислав) Стевановић
2. **Студијски програм** теологија
3. **Школска година уписа на студијски програм** 2020/2021
4. **Број индекса** 20/3008
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):**
Факултет Музичке уметности, Универзитет уметности у Београду
6. **Радни наслов теме докторске дисертације**
Есхатолошка иконичност црквеног појања: упоредна анализа православне и римокатоличке теологије богослужбене музике
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације**
теологија (систематско богословље), музикологија
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):**
тел: 069/510 50 53; sstevanovic.203008@bfspc.bg.ac.rs

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

Сања Стевановић

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КОНЦЕПТ ДОКТОРСКОГ РАДА НА ТЕМУ:

**Есхатолошка икониčnost црквеног појања: упоредна
анализа православне и римокатоличке теологије
богослужбене музике**

Ментор:

Протођакон проф. др Златко Матић

Докторанд:

Сања Стевановић

број индекса 20/3008

Септембар, 2022

Увод

Учествовати у Тајни Цркве значи учествовати у есхатолошкој заједници личности. Пребивајући у икони *новог* начина постојања, човек тежи да личносним односом обухвати сву творевину, што се пројављује у свим сегментима његовог живота. Један од логосних начина одражавања поменуте тежње јесте саборно појање у Евхаристији.

У савременој мисли појмови „музика“ и „појање“ често подлежу обједињавању. Будући подједнако одређени појавом звука, њихове термилошке особености бивају скрајнуте, те се појање најчешће подразумева као један од облика музике. Иако у евхаристијском сабрању певају конкретне личности, у свакодневном говору црквено појање поима се кроз контекст богослужбене (црквене) музике. Ова појава присутна је и у теолошком дискурсу, те према једном од православно-теолошких ставова музика Цркве представља звучну, тварну пројаву унутрашњег сагласја које објављује Име Оца.¹

Упркос увреженом разумевању, термилошке претпоставке успостављају поларитет између наведених појмова. „Музика“ сугерише на *некакву опитност*, унапред препознату и заокружену целину, а тиме и на статичност и ограниченост. С друге стране, „појање“ као радња тиче се *кретања нечег конкретног* које је у извесној мери непредвидиво, а тиме и слободно.

У складу са наведеним чини се да савремена пракса поистовећивања појања са музиком изазива важан парадокс *статика – кретање* у односу *музика – Црква*. Отвара се питање на који начин појам који означава (пред)постојећи склад може бити поистовећен са слободним и динамичним односом личности којим се изграђује Црква? Подстакнути њиме, за тему предложене дисертације одабрали смо питање есхатолошке иконичности црквеног појања. У вези са тим желимо расветлити разлике у поимању музике и појања кроз православну и римокатоличку теологију богослужбене музике.

Истражујући појање Цркве приметили смо да су се источни Оци бавили тумачењем *псалмопојања, химнославења*, односно, *црквеног појања*. За грчке Оце карактеристично је да, када говоре о појању Цркве, не говоре о црквеној музици. Појаву складних тонских низова (коју бисмо данас идентификовали као црквену музику) Оци су називали мелодијом и истицали да њено *складно постојање* у потпуности овиси о учествовању човека у животу Цркве. Наведено упућује на мишљење да се црквено појање темељило и познавало у есхатолошком искуству Цркве, као иконе Будућег Царства, те да је сâм црквени начин постојања представљао реч о њему.

С друге стране, сматрамо да се јелинско учење о вечности музике космоса показало као прихватљиво, чак духовно сродно богословљу латинских отаца те је појава мелодичног звука у

¹ Уп. Јован Ћулибрк, „О музици и васпитању“, *Богословље* 8 (2001): 105.

Евхаристији лако могла бити повезана са космолошким и есхатолошким учењем (о савршеном пре-падном стању и вечној Божијој правди). Бројни трактати бавили су се описивањем порекла савршених и несавршених интервала, док је изразито повезивање музике са првобитним стањем и музичком сликом из Откривења омогућило да и свирање инструмената буде сагледано као један од начина за подражавање Логоса – врховног Уметника. Последично, Римокатоличка Црква усвојила је идеју о одразу Божијег присуства у чулно-интелектуалној пријатности тонске форме, чиме је римокатоличка теолошка мисао постала матични простор за подвођење *црквеног појања* под појам *богослужбене музике*.

Добијеним резултатима желимо подстакнути процес преиспитивања досадашњих, уврежених ставова о хришћанској богослужбеној музици. Постигнути резултати пружили би теоријска сазнања о теми која до сада није била довољно истражена у области православне теологије, особито не на нашим црквеним просторима. Истовремено, ова чињеница начелно ограничава предложено истраживање будући да у области Систематског богословља до сада нису вршена друга, потенцијално компаративна истраживања ове теме.

Тема истраживања

Тема предложеног истраживања тиче се упоредне анализе области православне и римокатоличке теологије богослужбене музике и истицања есхатолошке иконичности црквеног појања. Спознати разлике и сличности између православног и римокатоличког погледа на присуство музике у богослужењу, захтева усредсредити истраживање на доступна отачка сведочанства, али и осврнути се на терминолошке и етимолошке претпоставке појмова „музика“ и „појање“. Да ли су, и на који начин, Оци Цркве описали дистинкцију између музике и појања, и да ли је ово разликовање нужно довело до поништавања једног у корист другог јесу питања на која желимо одговорити предложеном темом.

Питање музике неодвојиво је од античког концепта због чега би оквир предложене теме обухватио и јелинско учење о музици, у оној мери у којој је значајано за разумевање развоја римокатоличке теологије богослужбене музике. Етимолошки гледано реч „музика“ везана је за Музе (μοῦσα).² Према митолошким претпоставкама музика је била изум божанстава и полубогова³, па је 'музички' човек представљао антички идеал као онај који је способан да разуме

² Придев μοῦσικός означава „припадност Музама, музички, образован“, док „бити музичар“ (μουσικεύομαι) подразумева бити под вођством и образовањем Муза те припадати њима (μουσόςμαι). Уп. Robert Beekes, *Etymological Dictionary Greek* (Leiden: Brill, 2010), 972.

³ Стари Јелини су, у зависности од варијанте митолошког наратива, за осниваче музике сматрали Аполона, Амфиона, Орфеја, али и девет сестара богиња које су владале над оним људским умећима данас сврстаним у

уметност и да је вештином упражњава. Песник је имао пророчку улогу посредника између богова и људи⁴, док се поимање инструменталне музике и музичког етоса темељило у култовима Аполона (китара) и Диониса (аулос).⁵ Питагорејска идеја о вези опсега музичких интервала са опсезима орбита небеских тела, интерпретирана је и у платоновом делу кроз идеју о сиренама које седећи на ивицама сферних дискова певају по један лествични тон, руководећи кретање космоса.⁶

Доминантна античка мисао представљала је музику као дидактичко средство које, делујући на нивоу психолошког, поправља човеков карактер ради друштвене користи.⁷ Значење музичких лествица кретало се између мере за пожељност човекове близине и одраза узорности грађанина полиса.⁸ У извесном смислу у античко доба отпочео је процес персонификације

областима уметности и науке. Уп. Donald Jay Grout and Claude Palisca, *A History of Western Music* (New York: W. W. Norton & Company, 1960), 3.

⁴ Будући лишен сопственог разума, под налетом божанског надахнућа, песник је пребивао у „љуштури“ сопственог тела говорећи (певајући) о истини. Уп. Евгений В. Герцман, *Музыка древней Греции и Рима* (Санкт-Петербург: Алетеја, 1995), 20, 26; Wladislaw Tatarkiewicz, *Historia de seis ideas: Arte, belleza, forma, creatividad, mimesis, experiencia estética*, прев. Francisco Rodríguez Martín (Madrid: Tecnos, 2001), 103-104; Платон, *Ијон*, прев. Дивна Стевановић-Soleil (Београд: Федон, 2010), 73-75; Драган Ашковић, „Поетика литургијског певања између усмене и писане традиције“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 157-158 (2016): 517-518.

⁵ Управо се музички стилови који ће касније ући у античку теорију о акустици и музичком етосу тичу фригијских и лидијских (=дионисијских) мелодија које су биле супротстављене традиционалној, племенитој и поштованој, дорској лествици. Иако у потпуности инфилтриране у хеленистичку средину, музичке одлике дионисијског култа чиниле су део идеје о азијском божанству и другој народности због чега је у начелу формирана разлика између традиционалног и 'примљеног' музичког стила. У оваквој ситуацији Аполонова грчка изворност *par excellence* одиграла је значајну улогу. Уп. Grout and Palisca, *A History*, 3-4; John G. Landels, *Music in Ancient Greece and Rome* (London: Routledge, 1999), 26, 156-159.

⁶ Више о поменутом види у: Grout and Palisca, *A History*, 6; Kathi Meyer-Baer, *Music of the Spheres and the Dance of Death: Studies in Musical Iconology* (Princeton: Princeton University Press, 1970), 16; T. E. Page et al., eds., *Plato. The Republic II*, transl. Paul Shorey (Cambridge: Harvard University Press, 1942), 503-505; Joscelyn Godwin, *The Harmony of the Spheres: The Pythagorean Tradition in Music* (Rochester: Inner Traditions International, 1993); Andrew Barker, *The Science of Harmonics in Classical Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

⁷ Уп. Виктор Бичков, *Естетика Отаца Цркве. Апологете. Блажени Августин*, прев. Радисав Маројевић (Београд: Службени гласник, 2010), 451.

⁸ „Ако би онда, чини се, у наш град стигао човек који је својим лукавством био способан да преузме сваку врсту облика и да имитира све ствари, доносећи са собом песме са намером да [нам] их изложи, требали бисмо клекнути пред њим и прославити га као свето и чудесно и дивно створење, али бисмо му требали и рећи да међу нама у граду нема човека такве врсте те да није законито да се такав човек појави међу нама. Због тога, требали бисмо га, након што му главу облијемо миром и крунимо вуненим тракама, послати у други град. Али, ми сами, зарад добробити наших душа требали бисмо наставити да ангажујемо оштрије и мање дивне песнике и приповедаче који би опонашали дикцију доброг човека и који би причали његову причу у обрасцима које смо прописали на почетку, када смо кренули да образујемо наше војнике“. Page et al., *Plato*, 244-245; У последњој књизи *Политике*, Аристотел отвара могућност прихватања различитих лествица у свакодневици потврђујући њихову првобитну етничко-карактерну поделу: „Прихватамо поделу мелодија установљену од стране неких философа који их [мелодије] разврставају према томе да ли су израз карактера, делања или емоције, и који [философи] свакој од ових [мелодијских] класа додељују хармоније са којима су према својој природи и повезане. Са наше стране потврђујемо да музика не сме бити упражњавана ради само једног циља, већ ради много њих. [...] Стога је јасно да морамо укључити све хармоније, додуше не на исти начин, али, за образовање [за учење свирања инструмента] морамо прибећи онима које су изражајнијег карактера; за слушање, у хармоније које други свирају укључујемо такође и оне које изражавају делање и емоцију“.

лествица, инструмената и музике уопште, захваљујући претходно уграђеном митолошко-космолошком наративу. Идеја о *присутву музике* у друштву преношена је од Антике, кроз римокатоличку средњовековну мисао, до данас. Посматрањем сâмог исхода људске активности, *ad extra*, у домену чулно-психолошке спознаје звука образовала се когнитивна слика о појави која увек, додуше апстрактно, постоји сама по себи између појца и слушаоца. У значајној мери овај процес подржан је развојем музичке нотације.

У доступним енциклопедијским изворима *примарни* облик дефиниције појања (*canto*) одредила је цивилизацијска пракса проучавања нотних записа, односно, фокусирања на звучне (музичке) карактеристике које су некада, у току певања, могле бити уочене, а затим и адекватно записане. Тако, поменути израз означава скупове записаних богослужбених мелодија који се идентификују према томе да ли потичу из јеврејских или самарићанских синагога, или пак из византијске, римске или неке друге хришћанске цркве.⁹ Музичко-религијска призма присутна је и у еминентним речницима музичких појмова па су појмовне границе појања видно преобликоване од поимања људске активности у дефинисање особености тонског конгломерата.¹⁰

С друге стране, *секундарна* дефиниција појања проистиче из угла промишљања о конкретној људској радњи. Термин *canto* (*canere*) означава урођену потребу употребе гласа за произвођење музичких тонова, која је својствена свим индивидуама и културама. Дефиниција даље следи да је појање, као и кантилација (*cantillare* „певати ниско, брујати“), облик музички импровизованог рецитовања светих текстова који се може чути у синагогама, црквама, џамијама, али и у храмовима источних религија.¹¹

Aristóteles. *Política. Bibliotheca Scriptorvm Graecorum et Romanorum Mexicana*. Introducción, versión y notas de Antonio Gómez (Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México, 2018), 248-249.

⁹ Резултат оваквог поимања представљају поделе на византијско појање, руско појање, амвросијанско (амброзијанско) појање и др.

¹⁰ Термин „chant“ (*canere*) везан је уопштено за литургијску музику која звучно наликује једногласним напевима грегоријанског корала. Присутно је још и скученије објашњење према којем се „chant“ изједначава искључиво са мелодијама сврстаним у 'фиоку' англиканског појања, док је за појање Римске цркве резервисан засебан израз познатији као „plainchant“ или грегоријански корал. Уп. Lindsay Jones, ed., *Encyclopedia of Religion, Volume III* (Detroit: Thomson Gale, 2005), 1532; Willi Apel, ed., *Harvard Dictionary of Music* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1944), 147; Michael Kennedy, ed., *The Oxford Dictionary of Music* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 164, 680; John Stainer, and William Barrett, eds., *A Dictionary of Musical Terms* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 83.

¹¹ Без обзира на различито религијско окружење кључне особине појања су једногласје (монофониčnost), одсуство инструмената и ритмичка слобода коју изазива прозаичност рецитованог текста. Будући да означава једну од усмених активности која се може разумети као природни медиј за човеково изражавање, претпоставља се да је његов формални облик потекао из некадашњег „певања у говору“. Уп. Alison Latham, coord., *Diccionario Enciclopédico de la Música* (México: Fondo de Cultura Económica, 2008), 271, 282. Уп. Jones, *Encyclopedia of Religion*, 1532; Howard Gardner, *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* (New York: Basic Books, 2011), 122. Ипак, према мишљењу Егона Велеса извесније је да говор и (музичко) певање имају заједничко порекло у језику звука: „Могуће је, наравно, да је целокупан људски језик нека врста на нижи ниво спуштене музике; али, извесније је да је звуковни језик старији елемент из којег су се развили и говор и песма

У савременом српском језику реч „појати“ употребљава се за именовање специфичног црквеног (литургијског) певања, као једне од радњи која чини саставни део православног хришћанског богослужења.¹² У доступним речницима црквенословенског језика наведени глагол доводи се у непосредну везу са грчким глаголима „ὑμνέω“, „ψάλλω“, „ᾄδω“¹³ што упућује на то да је реч о радњи која се тиче човека *ad intra*, будући да је усмерена *od* вршиоца *ка* некоме/нечему другом. У прилог томе говори и чињеница да се у критичким издањима превода Светог Писма глаголи „ὑμνέω“, „ψάλλω“, „ᾄδω“ доследно употребљавају за изражавање *радосног хваљења* (Бога). Овај детаљ посебно је интересантан с обзиром на то да се према начелним семантичким претпоставкама поменути глаголи, ипак, међусобно разликују.¹⁴

Истакнуте етимолошке претпоставке у потпуности одговарају сведочењима Ране Цркве у којима нема говора о музици, већ о Цркви која пева. Према јеванђелским извештајима, у вечери Великог Четвртка Христос је, пре изласка на Маслинску гору, са својим ученицима отпојао хвалу (ὑμνήσαντες) (Мт 26, 30; Мк 14, 26). Апостол Павле у посланицама упућеним хришћанима у Ефесу и Колосу изразито повезује појање са заједничарским начином живота: „Говорећи међу собом у псалмима (ψαλμοῖς) и химнама (ᾠνοῖς) и пјесмама духовним (ὧδαῖς πνευματικαῖς), пјевајући (ᾄδοντες) и појући (ψάλλοντες) Господу у срцу своме“ (Еф 5, 19; Кол 3, 16). Надаље, опис из посланице Јеврејима упућује на евхаристијски и личносни карактер појања: „Јер и Онај који освећује и они који се освећују сви су од једнога; зато се не стиди да их назива браћом, говорећи: Објавићу Име твоје браћи својој усред сабора пјесмом ђу те величати (ὑμνήσω σε)“ (Јев 2, 11-12). Сведочанство о повезаности појања са радошћу проналазимо у Јаковљевој посланици: „Злопати ли се ко међу вама? Нека се моли Богу. Је ли ко весео? Нека пјева Богу (ψαλλέτω)“ (Јак 5, 13), док је из сагледавања целокупног садржаја посланица очито да радост не припада категорији психолошког већ онтолошког и есхатолошког.¹⁵ Преплитање искуства есхатолошке радости са

– говор тежећи ка слободном ритму и музика која тежи ка одређенијем“. Egon Wellesz, ed., *New Oxford History of Music. Vol. I. Ancient and Oriental Music* (London: Oxford University Press, 1957), 6-7.

¹² „Појање“ потиче од староцрквенословенске основе „пѣти“ у коју је уграђен свесловенски и прасловенски корен „pē“, те за савремено ухо представља један облик архаизма. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. Mirko Deanović i Ljudevit Jónké (Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, 1971), 671-672.

¹³ Сава Петковић, *Речник црквенословенског језика* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1935), 208; Григорій Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь*, 529.

¹⁴ Тако, глагол „ὑμνέω“ носи значење „певати похвалну песму, хвалоспев певати, дичити, величати у појању, у песми опевати, песмом (про)славити“. У односу на њега, глагол „ᾄδω“ нема искључиво антрополошки контекст па његово значење може бити повезано и са птицама: „цвркатати, крештати; певати (похвале о), казивати песме, опевати, славити“. Глагол „ψάλλω“ указује на похвално певање уз пратњу жичаног инструмента: „напињати и одапињати, прстима ударати у жице, певати уз харфу, појати хвале“. Уп. Stjepan Senc, ur., *Grčko-Hrvatski Rječnik za škole* (Zagreb, 1910), 13-14, 949, 1013; Beekes, *Etymological Dictionary*, 23, 1531, 1659.

¹⁵ „Као жалосни, а увијек радосни; као сиромашни, а многе богатећи; као они који ништа немају, а све посједују“ (2Кор 6, 10). На поменуто сугерише и апостолски савет: „А даље, браћо моја, радујте се у Господу. Јер мени није досадно писати вам једно исто, а вама је укрепљивање“ (Фил 3, 1); мало потом: „Радујте се свагда у Господу, и опет велите: радујте се!“ (Фил 4, 4; 1Сол 5, 16). Онтолошко својство омогућава да радост буде присутна и у страдањима: „Сваку радост имајте, браћо моја, када паднете у различна искушења, знајући да

животом у Христу, у Цркви, и појањем изражено је и у опису Павловог и Силиног боравка у заточеништву: „А око поноћи Павле и Сила мољаху се и слављаху Бога (προσευχόμενοι ὑμῖν τὸν θεόν); а сужњи их слушаху“ (Дап 16, 25).

Динамизам новозаветног појања темељио се у искуству конкретних, историјских сусрета Јудејаца са Оваплоћеним Сином Божјим. Претходно је, а најављујући поменуто, и старозаветна вера била саздана на сусрету Аврама са Богом. Будући да је старозаветни сусрет пружио идентитет изабраном народу свирање и певање старих Израиљаца црпели су своју суштину из односа са Богом кроз који се остваривала прва икономија спасења. Следствено томе, адекватно богословско сагледавање црквеног појања и његовог односа са богослужбеном музиком изискује да у оквиру предложене теме буде укључен и теолошки аспект старозаветног, јудејског певања. Према прелиминарним закључцима тај аспект би показао да је појање последица искуства есхатолошког односа личности, односно, слободе љубавног односа који се остварује у Евхаристији.

У раду кандидат жели истаћи да се црквено појање темељи и познаје у есхатолошком искуству Цркве, као иконе Будућег Царства. Самим тим и да је теологија црквеног појања садржана у евхаристијском богословљу, које је њен суштински извор разумевања будући да се о појању *Цркве* не може говорити независно од перспективе евхаристијског начина постојања.

Циљ истраживања и истраживачке хипотезе

Примарни циљ истраживања био би понудити аргументе који потврђују есхатолошку иконичност црквеног појања. Под есхатолошком иконичношћу подразумевамо да црквено појање има свој узрок у Будућем Царству. Другим речима, хришћанско појање као телесна радња не може бити појмљива изван живота у Цркви, као Телу Христовом.

Осврнемо ли се на горепоменуте одреднице уочавамо да је према 'техничким' карактеристикама појам појања генерално присутан унутар религијских пракси.¹⁶ Поред тога,

кушање ваше вјере гради трпљење“ (Јак 1, 2-3); „Него се радујте што учествујете у страдањима Христовим, да бисте се и у откривењу славе његове радовали и веселили“ (1Пет 4, 13). На другом месту, пак, Павле сведочи у првом лицу: „Сада се радујем у својим страдањима за вас, и у своме тијелу допуњавам што недостаје Христовим патњама, за тијело његово, које је Црква“ (Кол 1, 24). Према сведочењима апостола, радост има есхатолошко извориште: „Јер Царство Божије није јело ни пиће, него праведност и мир и радост у Духу Светоме“ (Рим 14, 17); на другом месту, пневматолошко утемељење: „А плод Духа јесте: љубав, радост, мир, дуготрпљење, благод, доброта, вјера, кротост, уздржање. За такве нема закона“ (Гал 5, 22-23); због чега је питање радости непојмљиво изван заједничарења: „Најзад, браћо, радујте се, усавршавајте се, утјешавајте се, исто мислите, мир имајте, и Бог љубави и мира биће с вама“ (2Кор 13, 11); „И ово вам баш написах, да када дођем не будем ожалостан од оних од којих би требало да се радујем, уздајући се у све вас, да је радост моја радост свију вас“ (2Кор 2, 3).

¹⁶ Као 'цивилизацијска тековина' појање је активност сродна јеврејској, муслиманској, али и паганским религијама истока. Представља облик музички импровизованог рецитовања светих текстова, а карактерише га

свака од наведених религија поседује сопствени корпус обредних мелодија који се, из одговарајућег угла, посматра као скуп најсакралнијих тонова, односно, сакрална музика. Тешко би било задржати објективност расуђивања уколико за полазиште прихватимо идеју да су чулно-психолошки квалитети звука критеријуми којима се појање хришћанске Цркве издваја у односу на друге религије. Неутемељено је тврдити да је размена мелодијских образаца током историје могла бити онемогућена, те да су конкретни напеви могли циркулисати искључиво у оквирима једне локалне заједнице. Уместо тога, оно што хришћанско појање *de facto* може разликовати јесте његова једност са животом Цркве. Укореењеност у Будућем Царству подразумева да се хришћанско појање, као људска активност из које производи конкретан мелодијски образац, може појмити само кроз призму личног односа са ближњима, у Христу.¹⁷

У једној од својих беседа Григорије Богослов помиње евхаристијско певање псалама које је новокрштени могао чути при увођењу у синаксис народа Божијег. Поучавањем о Светој Тајни Крштења, Григорије јасно указује на есхатолошки карактер псалмодије: „Псалмодија са којом ћеш [мисли се на новокрштеног] бити дочекан увод је у будућу химнодију“.¹⁸ Да есхатолошки предукус псалмопојања није реферирао на конкретан редослед тонова Григорије потврђује описом царевог утиска о евхаристијској литургији, на празник Богојављења, којом је началствовао епископ Василије (Велики): „Када је [цар] ушао у храм био је, као громом, поражен псалмопојањем и окружен силним народом спознао је целокупно благољепије (τὴν εὐκοσμίαν), и оно унаоколо олтара и оно око себе, које је одговарало не толико људском колико анђелском“.¹⁹ Карактер

једногласје (монофониичност), одсуство инструмената и ритмичка слобода коју изазива прозаичност рецитованог текста.

¹⁷ Да црквено појање не почива у конкретним мелодијском обрасцима индиректно нам потврђује Јован Златоусти, говорећи на тему певања псалама у свакодневици: „Понадај се, дакле, у милост Његову, нимало не сумњај, и свакако ћеш добити тражено; а кад добијеш не буди незахвалан Добротвору и неблагодаран, него учини спомен на добротворство, узнеси оду захвалну Владици. Но, можда је сâм не знаш саставити? Сазови сиромаше, језике њихове употреби, за себе их наоружај. Добро знај да ће се рађе од Давидове слушати та ода коју су сиромаше певали. Јер као што инструмент са више струна производи пријатнију мелодију од онога са једном, тако ће и (мелодија) сиромаша из различитих (гласова састављена) Ономе који слуша глас сиромаша зазвучати пријатно и умиљато“. Јован Златоусти, *Εἰς τὸν μα' ψαλμὸν*, PG 55, 166-167. Наведено, ипак, не треба разумети као облик немарности или негирања важности труда у очувању напева. Пре бисмо могли рећи да је реч о истицању *заједничарског карактера псалмопојања* из којег и мелодијски образац задобија ипостас. Поменуто Златоусти потврђује на другом месту: „Но да не бих продужујући беседу досадио, препуштајући трудољубивијима да изаберу сваки поједини припев, и истраже силу у њему положену, овде ћу завршити беседу, препоручивши љубави вашој да не долазите овде тек онако него да напев (Псалама) као бисере да сте узели чувате, и дома их стално увежбавате, и да пријатељима и женама све то говорите“. Јован Златоусти, *Εἰς τὸν ιβ' ψαλμὸν*, PG 55, 154. Користили смо се преводима Дејана Лучића, објављеним у оквиру вишетомног издања Златоустових дела, Епархије нишке: Јован Златоусти, *Дела. Том IX*, прев. Дејан Лучић (Ниш: Епархијски управни одбор Епархије нишке, 2020), 191, 208.

¹⁸ „Ὡ ψαλμωδία, μεθ' ἧς δεχθήσῃ, τῆς ἐκεῖθεν ὑμνωδίας προοίμιον.“ Григорије Назијанин, *Λόγος Μ'.* *Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, PG 36, 425.

¹⁹ „Ἐπειδὴ γὰρ ἔνδον ἐγένετο καὶ τὴν ἀκοὴν προσβαλοῦσῃ τῇ ψαλμωδίᾳ κατεβροντήθη τοῦ τε λαοῦ τὸ πέλαγος εἶδε καὶ πᾶσαν τὴν εὐκοσμίαν, ὅση τε περὶ τὸ βῆμα καὶ ὅση πλησίον, ἀγγελικὴν μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνην“. Григорије Назијанин, *Εἰς τὸν μέγαν βασιλεῖον ἐπίσκοπον καίσαρεως καππαδοκίας ἐπίταφιος*, PG 36, 561.

саборности евхаристијског химнословља присутан је и у ареопагитском спису „О црквеној јерархији“, при чијем тумачењу Максим Исповедник скреће пажњу да израз „саборно“ обухвата значење или активног учествовања свих присутних, или узношења (химнословља) ради свих.²⁰ Стављање псалмопојања и химнославења у контекст индивидуалног чини се да није могуће, будући да су у непосредној вези са целивањем, о којем Дионисије говори: „Пошто, дакле, на овај [саборни] начин буде свештено опевано Богоначално Човекољубље, прилажу се божанствени Хлеб и Чаша благослова; тада се савршава пребожанствено целивање и тајанствено и надсветско читање светописаних Диптиха. Немогуће је, наиме, да се у Једно саберу и да мирно заједничаре у јединству Једнога они који су међусобно раздвојени.“²¹

На присну везу појања са једнодушношћу Цркве јасно упућују Јован Златоусти²², Василије Велики²³ али, пре њих, и Иринеј Лионски описујући појаву гласолалије у празнику Педесетнице.²⁴ Поистовећујући дар језика са певањем, на свим језицима разумљиве химне, Иринеј показује да је пневматолошки аспект појања истоветан са пневматолошком природом Цркве. Будући да потиче

²⁰ Према опису Дионисија Ареопагита, саборно химнословље врше „свесвештени савршитељи свесвештених Тајни и љубитељи (њиховог) созерцања“. Израз „свесвештени“, подсећа Максим, односи се на верне који су у том моменту „сједињени са Богом и са самима собом“, а што проистиче из пређашњег односа појања са Тајинством Слова: „Када песмословље [...] једногласношћу божанствених песама установи наше једномислије у односу према свему божанском, према нама самима и према другима - (тако да будемо) као јединствен и једногласан хор свега свештенога“. Дионисије Ареопагит, *Ареопагитски списи: са Схолијама Светога Максима Исповедника. Део 1*, прев. С. Јакшић (Нови Сад: Беседа, 2019), 129, 134, 376.

²¹ Тумачењем у целини цитираног пасуса, Максим на још један начин указује да се претходно поменуто „сједињење са Богом и самима собом“ не може одвојити од личног односа са ближњима: „Обрати пажњу на то да острашћене жеље поседују својство раздвајања, јер нас раздвајају од Бога, и једног од другог, а вероватно и од нас самих.“ Дионисије, *Ареопагитски списи*, 135, 376.

²² „Немојмо, дакле, мислити да је то просто похвала, него још и пре уста (наших), живот наш нек Га огласи, и пре језика нека начин живљења зазвучи. Тако можемо и ћутећи Бога химнама хвалити, тако ћемо и глас пуштајући произвести мелодију сагласну са животом. И не треба само то видети у Псалму овом, него и да нас све води у сагласје, читав хор поставља. Јер, не обраћа се једноме или двојици, него свему народу. И као што је Христос, уводећи нас у слог и љубав, наложио у молитвама чинити заједничку молитву, те сва Црква као једно лице говори: *Оче наш*, и: *Хлеб наш насушни дај нам данас*, и: *Опрости нам дугове наше као што и ми опраштамо*, и: *не уведи нас у искушење, но избави нас од злога* (Мт 6, 9-13) користећи свуда множину, и сваком поједином, било да се моли насамом, било заједно (са другима), заповедајући да узноси молитву и за браћу, тако и Пророк све скупа позива на сагласје молитве и говори: *Хвалите име Господње*“. Јован Златоусти, *Εἰς τὸν ριβ' ψαλμὸν*, PG 55, 300; Златоусти, *Дела*, 414.

²³ „Псалмопојте му добро гласовито (с клицањем). Послушајте заповест: добро псалмопојте, с нерасејаном мишљу и с искреном наклоношћу. Појте му с клицањем, као што неки добри војници, након победе над непријатељем, поју песму у похвалу победи. [...] Клицање је нека врста нераздвојеног гласа који саборци складно узносе током битке. Дакле, псалмопојте складно, једнодушно и сједињени љубављу. Шта би требало да говоре они, који псалмопоју? Јер је права реч Господња. Због тога на псалмопојање најпре позива праве, јер је прав и Логос Господњи Који ће се прославити у будућности, а Који у почетку беше у Оца и Који беше Бог“. Василије Велики, *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν λβ' ψαλμὸν*, PG 29, 328-329.

²⁴ „unde et omnibus linguis conspirantes hymnum dicebant Deo, Spiritu ad unitatem redigente distantes tribus, et primitias omnium gentium offerente Patri“. Иринеј Лионски, *Adversus haereses libri quinque*, PG 7, 929-930. Такође, види у: Irénée de Lyon, *Contre les Hérésies. Dénonciation et réfutation de la gnose au nom menteur. Sources Chrétiennes*, N°s 263-264, 293-294, 210-211, 100, 152-153, trad. Adelin Rousseau, 2e Édition (Paris: Les Éditions du Cerf, 1985), 357.

из заједнице Духа Светог, неухватљивост појања најтешње је повезана са Црквом која се у Тајни пројављује. Поменуто се огледа и у немогућности научне јавности да рационалистичким приступом дефинише појаву гласолатије.²⁵ Управо двоумљење између говора и певања сугерише у корист нашег мишљења, да је суштина црквеног појања несводива на карактеристике звучне форме.

Удаљавањем од источног Предања у оквиру западне теологије интегрисала се реч о богослужбеној музици.²⁶ Истинска гласолатија постала је *црквена музика* која, према речима кардинала Рацингера, своје биће задобија у форми харизме као пневматолошки догађај. Она је дар Духа, нови језик који од Њега долази, и који учесницима говори да је оно што се у литургији остварује много више од онога што људско биће може учинити. Њена природна веза са универзумом кроз ум Логоса (у којем и лепота универзума има своје порекло) условљава црквене композиторе на уподобљавање Логосу, као великом Уметнику.²⁷

Персонификацији богослужбене музике можда је највише погодноvalo присуство протолошке усмерености римокатоличке мисли, изражено учење о вечности Божије правде, као и августиновски концепт блаженства.²⁸ Последично, црквено појање је заменила идеја о постојању

²⁵ Стање научне јавности предочава нам Скабланович: „Битно је обратити пажњу и на широку примену певања у прошлости. Рецимо, до настанка слова закони су певани да не би били заборављени. Све то дало је повода одређеном броју истраживача да у гласолатији препознају управо певање. Против таквог (химнолошког) поимања дара језика говори то, како видимо, да се о том дару константно употребљава глагол *говорити*. Али не говорећи о томе да се тај глагол употребљава и код апостола Павла када казује о начину испуњења богослужбених псалама, химни и песама (погледати: Еф. 5, 19; Кол. 3,16), када се он употреби за означавање рецитативног начина проузношења, а какав је природно и могао бити најједноставнији начин певања у још увек младој Цркви са њеним недовољно развијеним формама богослужења. Још преподобни Августин говори да у његово време глас појаца више подсећа на акцентовање речи него ли на певање“. Михаил Скабланович, *Тумачење Типика*, прев. Слободан Продић (Шибеник: Истина, 2014), 26.

²⁶ Почетак развоја теологије музике везан је за период од II до IV века и отпочињање првих (хришћанских) полемика о музици. Хришћански одговори поменутог периода представљају срж у којој су суштински успостављене основе за разликовање између појања и музике. Један од првих писаца, који се надовезао на јелинско, а затим и Августиново учење о музици био је Боеције, те можемо рећи да развој богословско-философске мисли о музици, која ће се уградити у средњевековну римокатоличку теологију, започиње већ у V веку.

²⁷ Joseph Ratzinger, *The Spirit of the Liturgy* (San Francisco: Ignatius Press, 2000), 140, 153-154. Да подражавање Логоса није у експлицитној вези са искуством Цркве као киноније, индиректно нам потврђује Biliniewicz: „Ово значи да људска уметност и сакрална музика не испуњавају своју истинску сврху онда када су субјективно створене у складу са укусом појединца, већ онда када су примљене. Још једном, за Рацингера, Логос претходи етосу, рецепција претходи продукцији, понизно прихватање претходи 'лажној слободи'“. Mariusz Biliniewicz, *The Liturgical Vision of Pope Benedict XVI: A Theological Inquiry* (Oxford: Peter Lang, 2013), 62.

²⁸ Богословље о савршеном препадном стању и вечној Божијој правди омогућило је да јелинска идеја вечне музике космоса буде прихваћена и интерпретирана у хришћанским оквирима. Почев од Августина и Боеција, бројни западно-хришћански писци бавили су се проучавањем везе савршених интервала са блаженим стањем, развијајући уверење о одразу Божијег присуства у чулно-интелектуалној пријатности тонске форме. Уколико је била препозната као 'подобна' предодређеном циљу човековог живота, конкретна музика могла је бити персонификована и канонизована. Персонификовање музике и њено узвишавање над човеком најјасније исказује озваничени опис, према којем богослужбена музика има за циљ довођење душе у побожни додир са

богослужбене музике – апстрактног ентитета који се видом, интелектом и слухом може отелотворити на основу нотног записа, а затим и слушањем у литургији. На овај начин суштина црквеног појања свела се у неумске и нотне рукописе и варијанте њиховог оживљавања у богослужбеној пракси, будући да достојанство и светост религиозне композиције расте сразмерно са залажењем у прошлост.²⁹

Полазећи од свега наведеног, у раду су постављене следеће хипотезе:

- Црквено појање може бити појмљиво искључиво у есхатолошкој перспективи, у саборном и личносном односу;
- У Христовом појању *хвале* остварена је есхатолошка радост црквеног појања, због чега догађај онтолошке радости (и) црквеног појања не може бити поистовећен са богослужбеном музиком и психолошким ефектом спознаје вечног блаженства;
- Једногласно појање иконизује „вечнокрећуће мировање“. Да би се физички постигла усклађеност гласова у истом мелодијском току, неопходно је међусобно слушање као и јединственост са са-певачем. Узимајући у обзир да говоримо о једногласном појању Цркве, поменуто усмеравање ка другом представља интегрални део заједничарења у Христу. Због тога предлажемо претпоставку да се једногласним појањем у икони наслућује будуће „вечнокрећуће мировање“, односно, есхатолошко јединство које проистиче из непрестаног формирања међуличносног односа.
- У творевини се све креће: кружно, елиптички или праволинијски, и то кретање образује механичке таласе одређених фреквенција. Свако вибрирање људских гласница интегрише се у звучање творевине због чега нас глас који чујемо да настаје упознаје са човеком и творевином, указујући тако на њихову неодвојивост. Будући да се створена природа спасава ипостасирањем у Личност Христа предлажемо хипотезу да звуком саборног евхаристијског појања, пројављеног у догађају литургијског синаксиса, човек, као свештеник твари, приноси творевину у заједницу са Богом Оцем.

Богом, а тиме и припрему верних за освећивање. Уп. Члан 1. у "Tra Le sollecitudini." vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-x/es/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html; Члан 24., 27. у. "Musicae Sacrae." vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_25121955_musicae-sacrae.html.

²⁹ „Што се више у ваздуху, надахнућу и укусу буде приближила грегоријанској мелодији, религиозна композиција биће све више света и литургијска, док ће са све већим разликовањем од овог сувереног модела бити све мање достојна храма“. Члан 3. у "Tra Le Sollecitudini." Истичући композиторско мајсторство Баха и Моцарта у контексту верности традицији, кардинал Рацингер црквену музику доводи у непосредну везу са осећањем присуства Божијег: „Било да у цркви чујемо Баха или Моцарта, ми у оба случаја имамо осећај шта *слава Божја* значи. Тајна бескрајне лепоте је ту и оспособљава нас да у односу на многе проповеди, истинитије и живописније искусимо Божје присуство“. Ratzinger, *The Spirit*, 146.

Актуелност и значај истраживања

Вишевековно фокусирање западне теолошке мисли на идеју о богослужбеној музици подударало се са историјским развојем музичких наука. Последично, данас у оквиру музиколошких истраживања религијске музике позицију увек актуелних тема заузимају музичке праксе Православне и Римокатоличке Цркве. Можемо рећи да је истраживачки рад на нотним записима унутар Римокатоличке Цркве трајао готово непрекинуто од појаве нотације, а да је посебно био подржан концилским иницијативама. С друге стране, за развој истраживања православног појачког наслеђа, можда је највећи покретачки допринос остварен научно-истраживачким пројекатом „Monumenta Musicae Byzantinae“.³⁰ Плод сарадње К. Хера (Carsten Høeg), Х. Џ. В. Тилјарда (Henry Julius Wetenhall Tillyard) и Е. Велеса (Egon Wellesz) освежило је интересовање шире научне јавности за проучавање развоја византијске неумске нотације.³¹ Следствено, област западне музикологије карактерише и заинтересованост за питање мелодијског заједничарења Истока и Запада.³²

Осим кроз хорско или певничко учешће у богослужењу³³, црквено појање се у оквиру Православне Цркве учи кроз својеврсне школске програме, током богословског школовања, у оквиру студијских програма теолошких и музичких факултета, или самостално – из објављених

³⁰ Више о поменутом пројекту види на: <https://www.igl.ku.dk/MMB/>.

³¹ Године 1933. поменути пројекат задобио је интернационалну подршку од стране светске организације националних академија *Union Académique Internationale* са циљем развоја истраживачке области Византијског појања, као и доступности рукописних извора. Под руководством Карстена Хера од 1935. године званично је отпочела истраживачка и издавачка делатност у области византијског појања, под окриљем Универзитета у Копенхагену. Пројекат је тренутно повезан са Катедром за историју Цркве при Богословском факултету поменутог Универзитета. Неки од публикованих дела поменутих аутора су: Carsten Høeg, Henry Julius Wetenhall Tillyard and Egon Wellesz, eds., *Sticherarium (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 181, 13th c.)* (Copenhagen: Munksgaard, 1935); H. J. W. Tillyard, *Handbook of the Middle Byzantine musical notation* (Copenhagen: Munksgaard, 1935); Carsten Høeg, *La notation ekphonétique* (Copenhagen: Munksgaard, 1935); Egon Wellesz, *Eastern elements in Western chant* (Copenhagen: Munksgaard, 1967). Од српских музиколога, византолога чији се радови надовезују на достигнућа овог пројекта треба, свакако, поменути Даницу Петровић, Весну Сару Пено и уснулог у Господу Димитрија Стефановића. Такође, значајан допринос у обнављању научног интересовања за византијску музику у Србији пружила је и неколицина теоријских рукописа београдског композитора и појца, уснулог у Господу Владимира Јовановића.

³² Експлицитну подршку поменути подухватима пронашли смо и у званичним докуменатима Римокатоличког Учитељства: „Међу најстаријим и најистакнутијим споменицима сакралне музике веома значајно место заузимају и литургијски напеви источних обреда. [...] Надамо се да ће избор светих химни источног обреда – на чијем довршавању вредно ради Понтификални Институт за Оријенталне Студије уз помоћ Понтификалног Института за Сакралну музику – постићи добре доктриналне и практичне резултате.“ Члан 52. у "Musicae Sacrae." Неке од студија које се баве овим питањем су: Oliver Strunk, *Essays on Music in the Byzantine World* (New York: W. W. Norton & Company, 1977); Egon Wellesz, „Words and Music in Byzantine Liturgy“, *The Musical Quarterly* 33, бр. 3 (1947): 297-310, doi:10.1093/mq/xxiii.3.297; Oliver Strunk, *Source Readings in Music History, from Classical Antiquity through the Romantic Era* (New York: W. W. Norton & Company, 1950).

³³ Овај став заступамо, те и ограђујемо, на искуству литургијске праксе Српске Православне Цркве.

збирки нотних записа уз доступне (аудио и интернет) снимке.³⁴ Институционални тип овладавања црквеним мелодијама присутан је и у Римокатоличкој Цркви. Црквена музика изучава се у оквиру академских курикулума, а можемо рећи да се као централна институција издваја *Понтификални институт Сакралне музике* у Риму.³⁵ Укључивање у наведене типове школовања захтева постојање основних биолошких предиспозиција, као што су способности слушног уочавања, разликовања и произвођења ритмичких и интонативних промена звука. Нотни записи, главни школски материјал, јасно показују на који начин треба испевавати тонове те је неопходно присуство физичке способности за остваривање поменутог циља.

Посвећивање пажње музици, у Цркви, оставља негативне последице најпре на пољу еклисиологије. Суштински проблем огледа се у поменутим критеријумима из којих проистиче и чињеница да бављење музиком потребује раздеоу. Усмеравају се ка *исходу* музичке вештине са собом повлачи утисак, а затим и уверење, да је дар Духа Светог дар привилеговано надахнутих појединаца. Надаље, са преусмеравањем разумевања дара Духа – од догађаја који обједињује ка догађају индивидуалног даривања привилегованих – свест о постојању царског свештенства готово у потпуности ишчежава. Додатно, појци суштински формирају субјективни, психолошки однос са апстракцијом уместо личног односа са сабрањем будући да непрестано теже ка реализацији музичких задатака. Функционалност службе појца полако се преусмерава од служења ближњима

³⁴ У оквиру Српске Православне Цркве активне школе су: „Школа црквеног појања свети Јован Дамаскин“ у Новом Саду, „Псалто-појачка школа Мојсије Петровић“ у Београду, „Школа црквеног појања свети Димитрије“ у Београду. Од 2001. год., *Црквена музика и појање* су самостална област изучавања на Музичкој Академији Универзитета у Источно Сарајеву. Такође, школске 2013/2014. отворен је *Одсек за црквену музику* у СМШ Милоје Милојевић (Крагујевац), док је од јануара 2020., продукцијом радија „Слово љубве“, емитован циклус емисија под називом „Школа црквеног појања“: <http://www.slovoljubve.com/cir/Newslist.asp?start=11>. У оквиру Грчке Православне Цркве нека од познатих учитељских имена око којих су се организовале школе појања су: Симон Карас, Ликург Ангелопулос, Константин Ангелидис, Георгије Константину, Игор Зиројевић. Више о наведеном видети у: Гордана Благојевић, „Византијско појање и родни идентитет у Србији и Грчкој (женски глас између божанске икономије и људске економије)“, у *Народна култура Срба између Истока и Запада*, ур. Љубинко Раденковић (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2014), 139-156. Велика заинтересованост за византијско појање осликава се и у опстајању фестивала византијске музике који се једном годишње одржава у Јашу (Румунија), а на којем гостују појци из свих крајева екумене, види на: <https://www.ibmf.ro/en>, али и у постојању Асоцијације „Women in Byzantine Music“ основане иницијативом Некатрије Каранци: <https://www.womeninbyzantinemusic.com/>. Истакли бисмо такође и руску Синодалну школу Литургијске музике у Њу Јорку: <https://synodalschool.com/overview>; као и школу византијског појања Антиохијске Патријаршије: <https://www.antiochian.org.au/departments/choir/abms/>. Више о школама појања види на: <http://www.orthodox-christianity.org/life/education/regent/>.

³⁵ Види на: https://www.vatican.va/roman_curia/institutions_connected/sacmus/index.htm. Поред Папског Института навели бисмо и Колеџ католичке црквене музике и музичког образовања у Регенсбургу: <https://www.study-in-bavaria.de/what-where/universities-of-arts/college-of-catholic-church-music-and-musical-education-regensburg-non-state-university.html>; Музички одсек Католичког Универзитета у Америци: <https://music.catholic.edu/sacred-music/index.html>, и Колеџа *Aquinas*: <https://www.aquinas.edu/>; одсек за Сакралну музику Универзитета Нотр Дам: <https://sacredmusic.nd.edu/about/>; као и Асоцијацију Црквене музике у Америци која за постављени циљ има усавршавање у области римокатоличке сакралне музике: <https://musicasacra.com/about-cmaa/join-the-cmaa/>.

ка служењу музици која, очито, као општи појам доминира над човеком.³⁶ Уметање звучног ентитета који у извесном смислу управља царским свештенством, доводи у питање и иконичност Литургије, будући да део сабрања, у начелу, није повезан за служењем.

Важно је истаћи да *предводничка функција појца* није била страна Раној Цркви.³⁷ Међутим, неопходно је и указати на то да поједини детаљи из текстова канона упућују на мишљење да у доба Васељенских сабора није било речи о музици у богослужењу, упркос присутности сазнања о њеном појмовном значењу у свакодневици.³⁸ Наиме, у једном од канона Петошестог сабора проналазимо смернице за оне „који долазе у Цркве ради певања“, а који су у даљем тексту поистовећени са „синовима Израилевим“. Описивањем начина на који желе да се у Цркви пева, Оци Трулског сабора заправо сведоче о начину живота (свог времена) у којем *Црква пева*.³⁹ С друге стране, сврха конкретних одредби потоњих римокатоличких концила огледала се у циљу *обнове свести о литургијској функцији музике*. Тако, на пример, у одељку документа Тридентског

³⁶ У прилог поменутом износимо део објашењења службе појца, које циркулише на званичном сајту једног од школских система Васељенске Патријаршије: „Представљање молитава верних, у химни и музици, главна је улога Појца и она је, у ствари, званично црквено служење. Дакле, ова свештена служба је света служба. У Божанственој Литургији све има духовни и божански карактер. Од давнина је наша Црква уздизала Појца у ниже чинове свештенства како би благословила и дозволила свету службу изван олтара. На овај начин је Појац био одвојен од клира (Епископа, Свештеника, Ђакона) [...] али и од остатка сабрања – верних мирјана. Појац је средство [медиј] народне молитве у богослужењу који, као такав, повезује вернике са богослужењем сарађујући са свештеником и изражавајући пуноћу Цркве. [...] Појци поју срцем и душом. Појци духовно пате када не поју будући да је њихов живот нераскидиво везан за ово свештенослужење, музику и уметност. Иако сврха ове уметности није у њој самој, она је средство које вернима олакшава њихово заједничарење са Богом. Заједно са Химнологијом, музика која 'покрива' текст усмерава срца и умове верника ка вишим темељима. Обе изражавају божанске емоције и духовна искуства. [...] Са овим усрдним ангажовањем Псалт постаје мистагор без премца“. Уп. „The Psaltis (Cantor)“, Archdiocesan School of Byzantine Music, посећено 24. јула 2022., <https://asbm.goarch.org/the-psaltis-cantor/>. Оно што представља централни еклисиолошки проблем јесте изражено издавање појца, а затим и својеврсно приписивање недостатака члановима лаоса. Идеје о усмеравању срца и умова верника ка (вишим темељима), повезивању верника са (богослужењем), као и олакшавању њиховог заједничарења са Богом – од стране једне или неколико индивидуа – контрадикторна је појму царског свештенства.

³⁷ Сматра се да су прве хришћанске заједнице у певању 'обучавали' управо они чланови који су пре Крштења предводили појање у јеврејским синагогама. Jones, *Encyclopedia of Religion*, 1534. О канонским појцима први сведоче Апостолски канони, док је сабор у Лаодикији формулисао за њих одредбу са циљем одржавања благопоретка у Цркви. Уп. *Svešteni kanoni crkve: Ierói Kanónes tes Ekklesías*, прев. Епископа Атанасија (Београд: Православни Богословски факултет Београдског универзитета, 2005), 292.

³⁸ Иако црквено појање именује музиком, Велес нам једним својим закључком потврђује поменуто: „Из овог извештаја, који је готово потпуно бесмислен, постаје очигледно да грчка теорија музике није имала никакве везе са византијском црквеном музиком у XII веку. Последње [црквна музика] се сматрало само практичним певањем, док је прво [теорија музике] било део математичке науке“. Egon Wellesz, *A history of Byzantine Music and Hymnography* (New York: Oxford University Press, 1961), 63.

³⁹ У прилог наведеном блаженопочивши епископ Атансије тумачи поменућу одредбу: „У наведеним Апостоловим речима се јасно види да је Црквено певање *Светотројично* и већ самим тим истовремено *Црквеносаборно*, *Светоевхаристијско* дело. Зато је овај Св. Васељенски Сабор и томе посветио пажњу, *желећи* (израз неубичајен за доношење законске одредбе, ретко и за каноне) да сви који долазе у Цркву да *певају*.“ *Svešteni kanoni crkve*, 182-183.

концила наилазимо на реч о верницима као слушаоцима, и о настојању да њихова срца буду очарана присуством чежње за небеском хармонијом и созерцањем радости блажених.⁴⁰

Према наведеним увидима извесно је да постоји различитост између исхода сагледавања, због чега сматрамо да је значајно упоредити полазишта са којих православно и римокатоличко богословље отпочињу тумачење хијерархијски утврђеног места појца у Цркви. Повезаност са свим претходно предоченим питањима сматрамо да пружа практични значај предложеном истраживању.

***Status quaestionis*, преглед литературе**

Према досадашњим увидима можемо рећи да је врло упитно говорити о постојању радова који се баве теологијом појања из угла Систематског богословља.

У оквиру академског богословља скоро па усамљено интересовање за бављење овом темом уочили смо у истраживањима из области Литургије. Из јеванђелских извештаја уочљиво је да је хришћанско богослужење у извесном смислу потекло од јудејског, да је сâм Христос на Тајној вечери отпојао хвалу, а сведоци смо и да певање у довољној мери изграђује савремено хришћанско богослужење. Чини се да су овакве уопштене премисе учествовале у усмеравању поменутих истраживања. Уочили смо да је њихова примарна тенденција усмерена ка откривању начина на који се, у одређеном историјском периоду, одвијало хришћанско богослужбено певање.

⁴⁰ Уп. *Acta genuina Ss. oecumenici Concilii Tridentini sub Paulo III. Julio III. et Pio IV. P. P. MM.: Ab Angelo Massaretto episcopo The lasino ejusdem Concilii Secretario conferipta nune primum integra edita ab Augustino Theiner. Accedunt Acta Gusdem Concilii sub Pio IV. A Cordinale Gabriele Peleotto, archi episcopo Bononensi digerta, feundis curis expolitiora. Tomus II. Acta sub Pio IV* (Zagrabiae: Bretikopfii et Hartelii, 1874), 122.

О обнови литургијске функције музике, као првенственом циљу теме црквеног појања, сведоче и следећа званична документа: "Musicae Sacrae"; "Tra Le Sollecitudini"; "Ad Musicae Sacrae," vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/motu_proprio/documents/hf_p-xi_motu-proprio_19221122_ad-musicae-sacrae.html; "Constitución Sacrosanctum Concilium Sobre La Sagrada Liturgia," vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_sp.html; Sagrada Congregación de Ritos, *Musicam Sacram. La música en la Sagrada Liturgia* (Madrid: Ediciones Paulinas, 1967); "Sull'edizione vaticana dei libri liturgici contenenti Le Melodie gregoriane," vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19040425_libri-liturgici-gregoriani.html.

Уметност, а тиме и музика, као посредник у међуљудском односу афирмисана је по ко зна који пут и на затварању II ватиканског концила: „Свима вама сада, уметницима, који сте заробљени у лепоти и који за њу радите; песници и књижевници, сликари, скулптори, архитекте, музичари, људи позоришта и филмски ствараоци... Свима вама Црква Сабора кроз наш глас поручује: ако сте пријатељи праве уметности, онда сте и наши пријатељи [...] Будите увек и на сваком месту достојни вашег идеала и бићете достојни Цркве која вам данас кроз наш глас упућује своју поруку пријатељства, спасења, благодати и благослова“. Види у: "Los Grandes Mensajes Del Concilio: A Los Artistas," vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/paul-vi/es/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19651208_epilogo-concilio-artisti.html.

Интересантно је приметити да историјско-литургичке или литургиолошке анализе које се дотичу појања обједињују православне и римокатоличке теологе у истоветном полазишту. Будући да се баве проучавањем *начина појања* Ране Цркве, а затим и даљим развојним токовима, поменуте студије не изискују укључивање теолошких тумачења што православне и римокатоличке литургичаре сврстава у један, хришћански угао.⁴¹

Радови православних литургичара не изостављају критику савремене црквене свести па се као циљ истраживачих токова поставља обезбеђивање практичних сазнања о древном поретку, ради олакшавања учешћа народа у богослужењу.⁴² Паралелно, однос лаика, појања, музике и црквених музичара у Римокатоличкој Цркви уређен је и богословски поткрепљен претходно поменутим концилским документима, папским енцикликама и мотупропријима, док је значајан допринос римокатоличкој теологији богослужбене музике остварен и делима кардинала Рацингера, посвећеним литургијској обнови.⁴³

Досадашњи увиди пружају две особености стања питања. Најпре је уочљиво да је, како римокатоличка тако и православна, теолошка мисао усвојила идеју о богослужбеној музици, те се свако бављење појавом звука у Цркви у начелу започиње са подручја појма *музика*. Друга карактеристика је та да се теологија црквеног појања као истраживачка област раздељује између литургије и музикологије.⁴⁴ Сходно поменутом, а као што смо навели, област литургије

⁴¹ Према досадашњим (за тему појања релевантним) увидима, чини се да је циљ открити и констатовати форму појачке праксе датог времена. Види нпр.: Anscar J. Chupungco, *Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the liturgy* (Collegeville: Liturgical Press, 1997); Хуан Матеос, *Литургија на Словото во византиското богослужение. Историја на Литургијата на Свети Јован Златоуст*, прев. Никола Христоски (Охрид: Канео, 2019); Михаил Скабланович, *Тумачење Типика*, прев. Слободан Продић (Шибеник: Истина, 2014); Јован Фундулис, *Литургија I: Увод у Свето богослужење*, прев. Коста Симић (Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2004); Robert F. Taft, *Liturgy in Byzantium and Beyond* (London: Routledge, 1995); Robert F. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History* (Collegeville: Liturgical Press, 1992); Ненад Милошевић, „Азматска Литургија Пређеосвећених Дарова“, у *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11, *Зборник радова научног скупа*, (ПБФ Београд, 23. децембар 2011), ур. Богољуб Шијаковић (Београд: Православни богословски факултет 2012), 62-72. Иако не припадају изричито областима литургије или православне и римокатоличке теологије, поменули бисмо и студије које, у односу на тему богослужбене музике, имају циљ сродан претходно поменутом: Johannes Quasten, *Music & Worship in Pagan & Christian Antiquity* (Pastoral Press, 1983); Оскар Кулман, *Ранохришћанско богослужење*, прев. Бојан Теодосијевић и Вукашин Милићевић (Београд: Отачник, 2010); Andrew B. McGowan, *Ancient Christian Worship: Early Church practices in social, historical, and theological perspective* (Ada: Baker Academic, 2015).

⁴² Уп. нпр. Владимир Антић, „Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве: литургиолошка анализа,“ (докторска дисертација, Београд: Православни богословски факултет, 2017), 5-6; Ненад Милошевић, „Типик–на размеђу литургијског идеализма и реализма“, у *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 10, *Зборник радова научног скупа* (ПБФ Београд, 27. и 28. мај 2010), ур. Богољуб Шијаковић (Београд: Православни богословски факултет 2011), 234-243.

⁴³ Види у: Ratzinger, *The Spirit; Joseph Ratzinger Collected Works: Theology of the Liturgy*, ed. Michael J. Miller (San Francisco: Ignatius Press, 2014), EPUB.

⁴⁴ Осим области музикологије, радови који се у одређеној мери тичу наше теме припадају истраживачким пољима музичке теорије и философије музике. Ипак, подвукли бисмо да су циљеви ових истраживања, у

интересују начини тонског произношења богослужбеног текста, док се питање тонског садржаја (црквене музике) природно везује за област музикологије. Међутим, у каквој је вези појање Цркве са еклисиологијом, сотириологијом, христологијом, пневматологијом, тријадологијом, а тиме и антропологијом, готово да не знамо. Римокатоличка теологија је, како смо и покушали предочити, поменуте области повезала са идејом црквене музике. С друге стране, са становишта православне теологије понуђено је неколико типова решења, што ћемо у најважнијим цртама представити даљим текстом.

Студија „О музици и васпитању“, објављена у часопису *Богословље*, представља, до сада, можда најуспешнији покушај говора о црквеном појању са становишта православне теологије. Релевантни пасус износимо у целини:

„Музика Цркве је звучна, тварна пројава тог унутрашњег сагласја које објављује Име Оца, пројава присуства Господњег и иконичног бића човјековог, пројава Богочовјека, па зато и пројава Цркве. Она је, како каже владика будимски Данило, прво 'одраз присуства Свете Тројице у музици литургије. Прво, Свеплодна Тишина – музичка икона Бога Оца – као Извора. Друго, Мелодија у једногласју – то је Ваплотење Бога Сина, та чујна слава Очеве Тишине. Треће, Исон – тај тихи бруј Светога Духа Бога Исходећег из Тишине Оца'. Али је истовремено са том 'насладом божанствених блага', као што каже Свети Максим Исповједник, музика Цркве и 'узношење душе к чистој и блаженој љубави Бога и сугерисање још веће мржње према гријеху', подвиг, кретња човека ка Господу.⁴⁵ Нарочито у том другом виду свог сугубог бића музика је метод педагогије Цркве, којим она васпитава човјека за Царство Небесно, за отварање свога бића према Светој Тројици и њеном надумном и надзвучном сагласју, као и за његово отварање према ближњем, без чијег гласа нема ни могућности сагласја, а стога ни уподобљења Светој Тројици па ни Спасења“.⁴⁶

најширем смислу, управљени ка што потпунијем сагледавању тварног феномена организованог звука (музике) што подразумева осамостаљивање и његовог постојања.

⁴⁵ У студији коришћени превод одломка из дела „Мистагогија“ Светог Максима Исповедника гласи: „Духовна сладост божанствених песама изражава насладу божанствених блага, која узноси душе к чистој и блаженој љубави Бога, и која сугерише још већу мржњу према греху“. Ђулибрк, „О музици“, 105.

(„Τὴν δὲ πνευματικὴν τῶν θεῶν ἀσμάτων τερπνότητα, τὴν ἐμφαντικὴν δηλοῦν ἑφασκε, τῶν θεῶν ἡδονὴν ἀγαθῶν-τὴν τὰς ψυχὰς πρὸς μὲν τὸν ἀκήρατον τοῦ Θεοῦ καὶ μακάριον ἀνακινούσαν ἔρωτα-πρὸς δὲ τὸ μῖσος τῆς ἀμαρτίας πλεον ἐγείρουσαν.“ Максим Исповедник, ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ, PG 91, 689).

Осврнувши се и на редакцију грчког текста, истакли бисмо да је тежиште говора на „духовној сладости“ (сладост – у контексту доброг, корисног) божанских песама. Дакле, не на певању самом по себи, а посебно не само на његовој звучној форми. Такође, уочавамо и да је *духовна сладост* (τὴν πνευματικὴν τερпνότητα) по каквоћи *јасна* (τὴν ἐμφαντικὴν), да је неодвојива од *изражавања* и *потврђивања учествовања* у божанственом благу (δηλοῦν ἑφασκε, τῶν θεῶν ἡδονὴν ἀγαθῶν), што јој као таквој омогућава да узвисије душе ка Божијој љубави (τὴν τὰς ψυχὰς ἀνακινούσαν). У целини дела, извесно је и да божанствена блага Максим повезује са есхатолошким искуством Евхаристије. Ово оставља простор мишљењу да духовна корист божанствених песама није начелна одлика пуке физичке радње (појања током богослужења), а ни конкретног мелодијског образаца (музике) већ да је у потпуној зависности од присуства односа личности у Евхаристији. Примедбу сматрамо значајном ради што потпунијег разумевања проблема усвајања идеје о присуству музике у Цркви.

⁴⁶ Ђулибрк, „О музици“, 106.

Посебно другим делом, цитирани став изазива недоумице о томе да ли је реч о симболичности физичког звука (идентификованог као музика) или о искуству црквеног појања које се метафорично назива „музика Цркве“. Уочавамо и да је појам музике персонификован у „музику Цркве“, затим тријадолошки сагледан, поистовећен са Црквом као иконом Будућег Царства, да би коначно био проглашен за васпитно средство. Међутим, овим путем приближавамо се подручју римокатоличке теологије и увођењу екстерних ентитета, метода, као сарадника Цркве у руковођењу човека. Полазећи од става да заједничарење у Христу, а тиме и учествовање у заједници Духа Светог, преображава човека на онтолошком нивоу сматрамо да догађај евхаристијског сабрања не потребује увођење додатних васпитних средстава. Стога је централни проблем садржан у опасности изазивања поремећаја у еклисиолошкој свести, говором о музици. Свако увођење персонификованог појма музике у простор Евхаристије ремети њену иконичност, будући да лаос бива лишен „царске свештености“ као онај који потребује васпитавање. Следствено поменутом, било као метафора или као отелотворени ентитет, идеја о музици Цркве оставља последице од сотириолошког значаја за целокупну творевину.⁴⁷

Према другом типу решења, православно црквено појање поистовећује се са византијском црквеном музиком која је, као таква, једина подобна богослужењу. У једном од својих објављених чланака на тему „Црквена музика“, Константин Каварнос о византијској музици пише:

„Циљ византијске црквене музике је духовни. Ова музика је на првом месту средство богослужења и обожавања. [...] Намена ове музике као средства за богослужење састоји се у томе да се употреби за прославу Бога, за изражавање осећања молитвености, наде, захвалности и љубави према Њему [...] Ова новотарија, која узима облик хармонизованог певања компонованог за два гласа или за више гласова, из корена мења спољни облик византијске свештене музике, а тиме и њену унутарњу суштину. Овим се разара њена чистота и узвишеност, њено мистичко својство, њена моћ да уноси у душу скрушеност — а претвара се у нешто површно које служи више за уживање и забаву“.⁴⁸

⁴⁷ Екстремније поремећаје, које узрокује наведени начина размишљања, исказује један овакав закључак: „Ранохришћанска и византијска (ромејска) музика, преузета од 'предања Пророка', обожена Христом и формулисана од Апостола и Светитеља има осведочени догматски и иконични карактер, те је у својој суштини и својим утврђеним формама вечна, непроменлива и незамењива. Ни једна друга и другачија музика, дакле, не може бити саставни елемент литургијског живота Цркве; не може бити есхатолошка икона, нити нас у саборном јединству увести у вечну заједницу са Оцем, кроз Христа у Духу Светоме“. Види у: Зорана Миљевић, „ОДНОС ТЕОЛОГИЈЕ И МУЗИКЕ“, *Hronograf.net*, 23. фебруар 2017., <https://hronograf.net/2017/02/23/odnos-teologije-i-muzike/#ftn31>.

⁴⁸ Конастантин Каварнос, „Црквена музика“, *Теолошки погледи* 11, бр. 1-2 (1978): 85. Значајно је истаћи интересантан детаљ из римокатоличке мисли XX века, у којем наилазимо на подједнаку бригу о вези богослужења са музиком, као и о утицају музике на човекову душу: „Glazba i pjevanje služe bogoštovlju i njemu su podređeni. Zato uvijek moraju biti dolični, što je moguće manje nedostojni neizmjerne uzvišenosti Božje kojoj se upravljaju i ljudskoga duha kojega žele izraziti. Treba da budu sposobni dovesti dušu u pobožan dodir s Gospodinom, potičući i izražavajući osjećaje hvale, prošnje, pomirenja i zahvalnosti, radosti a i boli, ljubavi, povjerenja, mira. Kakve li bogate ljestvice svih mogućih intimnih melodija i najrazličitijih harmonija! Ako je to bitna svrha svete glazbe, kako

Други пол оваквог, ексклузионистичког поимања представља везивање црквеног појања за уникатност једне народности. У овом случају, разумевање појања ослоњено је на антички концепт (с)певања, односно дејства божанског надахнућа у човеку, које се посматра као покретачки импулс за неговање односа са ближњима.⁴⁹ Отуда саборно појање задобија улогу средства за поистовећивање са ближњим, током којег се формира личносни однос утемељен на гносеолошко-психолошком нивоу.⁵⁰ Из оваквог начина повезивања (с)певања са сабрањем Цркве формирани су и услови за етнофилетистичко поимање црквеног појања, што уједно представља трећи начин покушаја успостављања теолошког компромиса између бића Цркве и конкретних мелодијских образаца (=музике). Један од најпровокативнијих пронађених пасуса о поменутом износимо у наставку:

„Песник може да ствара само на свом матерњем језику који осећа. Он тако језику као основном националном феномену и даје посебан смисао, јер певање је неодвојиво од народности певача и онда када је он само интерпретатор. Због тога и не изненађује чињеница што су све православне цркве обавезно и националне, јер се православље најадекватније испољава певањем. [...] Хришћанство није светско питање, него национално зато што је нација најшира могућа заједница која се може назвати Црквом, а не држава или човечанство. Отуда, говорити против етнофилетизма значи говорити против нације, а самим тим и против православља“.⁵¹

Примарно уочљива опасност изнетих ставова огледа се у потенцијалној појави девијантног разумевања човека као личности. Подсећајући на отачке ставове с почетка рада, сматрамо да је за источне Оце централно средство богослужења био сâм начин живота који се пројављивао и кроз кретање гласа (појање). Другим речима, прослављање Бога није посматрано као повремени и успутни моменат у човековом животу, већ као онтолошка одлика живљења у ишчекивању

bismo mogli prihvatiti načine izražavanja koji su zaista siromašni i banalni, koji se podaju razonodnom shvaćanju estetike, ili su prožeti pretjeranim tehnicizmom? [...] Ako u isto vrijeme nije prožeta duhom molitve, dostojanstva i ljepote, glazba — instrumentalna ili vokalna — sama sebi zatvara vrata za pristup na područje svetoga i duhovnoga“. Pavle VI, „Vjernost slavnim glazbenim tradicijama. Govor Pape Pavla VI talijanskim cecilijancima“, *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 39, (1969): 6.

⁴⁹ Уп. Драган Ашковић, „Црквено певање између усмености и писмености“, *Богословље* 1 (2016): 73, 77.

⁵⁰ О поменутом Ашковић прецизира: „ако сам у стању да вршим исти покрет као и мој ближњи, или да изговорим исту реч, обликујем исти глас, исти тон..., онда је сигурно да га обликујем истим знањем које има мој ближњи чији покрет понављам или опонашам. Таква идентичност поуздан је показатељ да су и у једној и у другој личности иста знања без обзира на то што су то различите људске индивидуе. Таква заједничка саборна делатност изазива у нама осећање хармоније — не зато што се ради о истим покретима (гласовима, тоновима, песми), него зато што су том истом делатношћу дејствена иста знања нас различитих. [...] Тиме стичемо драгоцену искуство које није ништа друго до сећање на осећање којим смо били обузети приликом непредвиђених духовних догађаја, најчешће празника, када смо се и осетили као личности. [...] Све то се збива у човеку (у његовој слици света), а не у самом спољашњем свету, па још мимо човека. У томе и јесте тајна и драг литургијског личностног постојања, јер је уметност машта која преображава свест не оповргавајући (и не одбацујући) њену реалност“. Драган Ашковић и Зоран Ранковић, „Богослужбено песништво и памћење: прилог поимању рефрена“, *Богословље* 2 (2015): 192.

⁵¹ Драган Ашковић, „Карловачко појање између традиције и иновације“, *Зборник Матице српске за друштвене науке / Matica Srpska Social Sciences Quarterly* 72, бр. 178 (2021): 211-212.

Есхатона.⁵² Следствено поменутом, „чист“ и „узвишен“ може бити једино слободном вољом зачет, љубавни однос личности који се пројављује у свим аспектима људског живота, па и у звуку човечијих гласова. Звучна усклађеност пројављује међуличносно препознавање остварено Духом Светим будући да су конкретне особе, упркос разликама, способне познати сваког ближњег као Оног ка којем желе ускладити кретање сопственог бића. Због тога сматрамо да подређивање личности, а тиме и црквеног појања, историјској димензији језика усмерава човека ка селектовању ближњих што такође имплицира на сотириолошке последице по живот Цркве.

Упркос истакнутим недостацима приказане студије представљају значајан материјал за што квалитетнију реализацију предложеног истраживања. Њихов допринос особито се огледа у постигнутим резултатима, према којима се област теологије црквеног појања потврдила као вредна истраживачке пажње.

Методологија истраживања и структура рада

Својство есхатолошке иконичности црквеног појања означава истраживачки проблем предложене дисертације. Кандидат има за циљ да обезбеди релевантна теоријска сазнања, као и да успостави узрочно–последичне везе конкретних теолошких усмерења са појмовима црквено појање и богослужбена музика. Предложено истраживање изградили бисмо на темељима евхаристијског богословља због чега хипотетичко-дедуктивни метод сматрамо најадекватнијим за постизање квалитетних резултата. У складу са тим, користили бисмо се квалитативном методом у прикупљању релевантних података.

Једна од карактеристика предложене дисертације огледа се у чињеници да је материјал за њену израду несистематично организован у оквиру богословских списа грчких и латинских отаца. За примарне изворе предлажемо оне текстове у којима је заступљена реч о теологији црквеног појања и богослужбене музике, а с обзиром и на истакнуту везу музике са јелинском философијом, користили бисмо и релевантне философске текстове који се баве овим питањем.⁵³ Развој римокатоличке теологије богослужбене музике можемо пратити до данас, те бисмо као

⁵² Поменути идеју о „усклађености са самим собом“, коју источни Оци често повезују са црквеним појањем, чини нам се да треба разумети у контексту наведеног. Наиме, будући да Будуће Царство још увек није наступило у пуноћи, кретање ка узроку се још увек одвија те је неопходно истраживати у непрестаној тежњи ка усклађивању човековог истинитог начина постојања (као личности) са начином живота у икони.

⁵³ Осим критичких издања и серија превода отачких текстова, користили бисмо се и издањима философско-богословских и музичко-теоријских трактата (латинских аутора) о музици, складиштеним у оквиру неколико сарадничких интернет база: *Thesaurus Musicarum Latinarum* (TML): <https://chmtl.indiana.edu/tml/about/introduction>; *Saggi musicali italiani* (SMI): <https://chmtl.indiana.edu/smi/>; *Texts on Music in English* (TME): <https://chmtl.indiana.edu/tme/>; *Traité français sur la musique* (TFM): <https://chmtl.indiana.edu/tfm/>.

секундарне изворе користили нека од објављених докумената римокатоличког Магистеријума⁵⁴, Конгрегације за богослужење и дисциплину сакрамената⁵⁵, као и чланке који се баве питањем црквене музике.⁵⁶ Такође, консултовали бисмо и релевантну литературу која припада областима систематског богословља, литургије, музикологије, музичке теорије, и коначно, философије музике.⁵⁷

Након систематичног груписања материјала, прикупљеним подацима приступили бисмо синхронично. Надаље, за истраживачку методу применили бисмо упоредну анализу садржаја са циљем лоцирања појачких и музичких термина и идентификовања терминолошког окружења, те уочавања и разликовања њиховог теолошког дискурса. Такође, предложеном методом желимо открити и тачке у којима дати концепти могу имати дијалошки потенцијал.

Потенцијално ограничење нашег истраживања условљава чињеница несистематичне организованости примарних извора, због чега не можемо искључити могућност постојања релевантног материјала и у оквиру нама недоступних текстова. Наше истраживање додатно ограничава и чињеница да у области Систематског богословља, до сада нисмо пронашли радове на ову тему.

Структура рада била би организована у шест поглавља.

⁵⁴ Поред папских енциклика и мотупроприја које се експлицитно баве темом богослужбене музике користили бисмо се и документима: "Lumen gentium," vatican.va (посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_sp.html), "Compendio del Catecismo de la Iglesia Católica," vatican.va (посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/archive/compendium_ccc/documents/archive_2005_compendium-ccc_sp.html), Pio XII, "Mediator dei," vatican.va (посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20111947_mediator-dei.html).

⁵⁵ Види: *Sagrada Congregación de Ritos. Musicam Sacram. La música en la Sagrada* (Madrid: Ediciones Paulinas, 1967).

⁵⁶ Види нпр.: J. McD., „The Movement in Roman Catholic Church Music,” *The Musical Times* 71, no. 1054 (1930), doi:10.2307/914328; Pavle VI, „Vjernost slavnim glazbenim tradicijama. Govor Pape Pavla VI talijanskim cecilijancima”, *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 39, (1969); J.-B. Thibaut, „Principes du chant grégorien: Origine byzantine de sa notation,” *Échos d'Orient* 19, no. 117 (1920); Kevin Magas, „Benedict XVI and the Reforms of the Second Vatican Council: Re-Catholicizing the Liturgy—Part I,” *adoremus.org*, посећено 28. јула 2022. <https://adoremus.org/2022/03/benedict-xvi-and-the-reforms-of-the-second-vatican-council-re-catholicizing-the-liturgy-part-i/>.

⁵⁷ Неке од музиколошких и философских студија које бисмо у току израде консултовали су: Wellesz, *A history*; James McKinnon, *Antiquity and the Middle Ages, From Ancient Greece to the 15th century* (United Kingdom: The Macmillan Press, 1990); Milena Medić, *Musica ante oculos: ekfrazna i njene vrline ἐκφράσεις i vokalnoj muzici na razmedju 16. i 17. veka* (Београд: Факултет музичке уметности, 2020); Chiara Bertoglio, *Reforming Music: Music and the Religious Reformations of the Sixteenth Century* (Boston: De Gruyter, 2017), EPUB; Claude Palisca, *Humanism in Italian Renaissance musical thought* (New Haven: Yale University Press, 1985); Karol Berger, *Musica Ficta: Theories of Accidental Inflections in Vocal Polyphony from Marchetto Da Padova to Gioseffo Zarlino* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987); Gunilla Iversen, and Nicolas Bell, eds., *Sapientia et Eloquentia. Meaning and Function in Liturgical Poetry, Music, Drama, and Biblical Commentary in the Middle Ages* (Turnhout: Brepols, 2009); Cecilia Panti, *Filosofia della Musica. Tarda Antichità e Medioevo* (Roma: Carocci, 2017).

Прво, уводно поглавље садржало би начелно представљање теме кроз призму говора о њеној актуелности, значају и стању питања. Поред тога, у уводном делу представили бисмо циљ и научни допринос предложеног истраживања, описали методологију, као и структуру рада.

У *другом поглављу* бавили бисмо се философско-богословским основама за разумевање појма „богослужбена музика“. Приказали бисмо космолошко-антрополошке претпоставке у јелинском учењу о музици, а затим и хришћанске одговоре на поменуто. Наиме, у првом делу овог поглавља покушали бисмо да приближимо јелинску идеју о вези космичких тела са музиком из чијих се основа касније преобликовао концепт универзалне музике. Истражили бисмо античке критеријуме за прихватљивост једне мелодије и доктрину о моћи музике над човеком. У другом делу, представили бисмо теологију стварања *ex nihilo* у контексту одговора на учење о вечности музичког космоса, којом је остварена својеврсна апологија човека као личности и његове слободне воље.

На основу досадашњих увида, могуће је да је значење хришћанског антифоног певања имало свој пандан у јелинском значењу *ефекта антифоније*. На ову фамилијарност указује нам и Августиново повезивање поменутог ефекта са искупитељским делом Богочовека Христа. Следствено, у једном од сегмената овог поглавља испитали бисмо да ли је, и какав, богословски значај носио антифони начин појања у хришћанском богослужењу, те да ли је августиновски концепт могао послужити као ослонац потоњим заступницима вишегласног певања у цркви.⁵⁸

Трећим поглављем обухватили бисмо римокатоличку теологију богослужбене музике. Прелиминарни увиди упућују нас на став да је, у домену музике, протолошко разумевање истине тачка сусрета римокатоличког богословља и јелинске философије. Стога бисмо настојали да објаснимо начине на које је космичка димензија музике профилирана и уклопљена у римокатоличку тријадологију и христологију, али и у богословље о савршеном препадном стању и предању. У оквирима говора о „сакралности“, испитали бисмо и однос музике са римокатоличком пневматологијом, еклисиологијом и сотириологијом. Истражили бисмо и на

⁵⁸ Према јелинском концепту ефекат антифоније проистакао је из „најприроднијег“ начина певања. Везан искључиво за начин извођења „Μαγὰδίζω“, ефекат антифоније изазивали су они тонови који током звучања стоје један наспрам другог, на истој удаљености од средишњег тона задобијајући тако своју функционалност (тј. у октави). Суштинска важност овог ефекта темељила се у могућности опажања два звука чак и приликом певања само једног од њих. Додатно, ради се и о утиску да тонови истовремено сапостоје и као исти и као различити. Ово разумевање искористиће Августин како би приказао реалност везе Христовог искупитељског дела са човеком. С обзиром на предочено, сматрамо да је оправдано истражити да ли је, у хришћанској интерпретацији, јелински појам антифоније могао бити сагледан кроз питање јединства Једног и многих, те да ли извори о антифоном начину појања сведоче о још нечему изузев историјског аспекта богослужбене праксе. О истицању везе антифона са ефектом антифоније до сада смо пронашли у: Јевгениј Херцман, *Византијска наука о музици*, прев. Зоран Буљугић (Београд: Clio, 2004), 46-48. Уп. и: „Problems,“ у *The Complete Works of Aristotle: The revised Oxford Translation. Bollingen series 71: 2*, ed. Jonathan Barnes (Princeton: Princeton University Press, 1984), 3084-3087; Saint Augustin of Hippo, „Book IV. Missions: the Work of the Mediator,“ у *The Trinity. De Trinitate. The works of Saint Augustine. A Translation for the 21st Century*, transl. Edmund Hill (New York: New City Press, 1991), EPUB.

каквом утемељењу почивају ауторитет грегоријанског појања и отвореност за вишегласну форму певања уз пратњу инструмената.

Четвртим поглављем приказали бисмо повезаност између динамизма старозаветног певања и појања ране Цркве. Тиме залазимо у област православне теологије црквеног појања будући да је есхатолошко усмерење тачка сусрета старозаветне и новозаветне вере. Сагледали бисмо везу Есхатона са догађајима јудејског пасхалног певања, хришћанског пасхалног појања, и појавом гласолалије у догађају Педесетнице. Такође, испитали бисмо може ли се јединство онтолошке радости и појања подразумевати у говору о *идеји пута*, која прати народ Божији још од Старог Завета. Овим стижемо до питања онтолошких претпоставки ранохришћанског појања па сматрамо да је неопходно посветити пажњу појмовима „химнословити“ и „псалмопојати“, односно, њиховом разумевању кроз искуство есхатолошког јединства у Христу. То нас уводи у испитивање идеје о складности певане мелодије као одраза мира у Христу.

Са следећем одељком четвртог поглавља, отворили бисмо питање еклисиолошких и христолошких претпоставки „свештености“ појачког предања. Испитали бисмо да ли је ауторитативност личног односа са ближњима представљала критеријум за формирање појачког предања Православне Цркве, а затим и каква је функција мелографа и појаца из угла еклисиологије. Такође, отворили бисмо питање сотириолошких елемената службе појца и преношења појачког предања, којим се обухвата како локална тако и васељенска димензија евхаристијске заједнице.

Целину *петог поглавља* посветили бисмо коначном употпуњавању аргумената о есхатолошкој иконичности црквеног појања. У вези са тим, најпре бисмо размотрили детаљ из јеванђелског извештаја кроз призму типологије и иконичног симболизма. Наиме, покушали бисмо да оправдамо став да је појањем на Тајној вечери оваплоћена есхатолошка радост, те да је Христово појање хвале лични и историјско-есхатолошки извор црквеног појања. Ослањајући се на претходно испитану везу са појавом гласолалије, у наставку бисмо размотрили пнематолошки аспект црквеног појања, а затим покушали оправдати тезу о евхаристијском једногласном појању као икони вечнокрећућег мировања.

Садржајем наредних делова истакли бисмо однос човека и творевине. Кроз преусмеравање разумевања односа анђела и људи, поставили бисмо искуствену радост као централни водиљу кроз критеријуме црквеног појања. Од римокатоличког поимања анђела, као бића до којих треба досегнути и чијој се естетици певања треба прикључити, преусмерили бисмо се ка православном поимању анђела, као умствених бића која у Евхаристији долазе ка људима. Тиме бисмо истакли да се анђеоско појање Цркве треба разумети у контексту есхатолошке радости услед, у икони оприсутњеног, спасења творевине. Надовезујући се на поменуто, наредним одељком преиспитали бисмо став римокатоличке теолошке мисли о сотириолошкој улози музике космоса. Кратком реминисценцијом, понудили бисмо адекватан материјал за сагледавање

овог питања из угла иконишног символизма, те покушали да аргументујемо хипотезу о сотириолошкој функцији црквеног појања у делу спасења творевине.

Последњи сегмент петог поглавља посветили бисмо питању међусобне размене појачких пракси Православне и Римокатоличке Цркве, која данас представља спорно место у говору о богослужбеној музици. Говорећи музиколошком терминологијом, истраживања показују да је византијска богослужбена музика била утицајна на Западу све до пада Цариграда.⁵⁹ С друге стране, од XVIII века музичке форме римокатоличког богослужења постепено су усвајане у пракси Православне Цркве.⁶⁰ Чињенице — да је упркос бројним презирима њеног 'западног' порекла, полифона музика успела да се интегрише у Источно богослужење, као и да је, у доба постојања задивљујућих трактата о музици, Римокатоличка Црква усвајала црквено појање Византије — јесу зачуђујуће. Чини нам се да је ово кретање било омогућено реалним есхатолошким искуством Евхаристије, због чега је и простор црквеног појања могао бити сачуван као дијалогски простор. У складу са тим, истражили бисмо питање заједничарења Православне и Римокатоличке Цркве у контексту гласовно-звучне равни богослужења.

Закључак

На основу прелиминарних увида, очекујемо да ће постављене претпоставке бити оправдане, те да ће предложена дисертација пружити јаке богословске аргументе о есхатолошкој икониčnosti црквеног појања. Мишљења смо да ће добијени резултати подстакнути процес преиспитивања досадашњих уврежених ставова о постојању хришћанске богослужбене музике и њеној моћи над човеком. Истраживање би допринело увећавању знања у овој теолошкој области, чиме би закључци били значајни не само за наредне истраживачке подухвате, већ и за свакодневни живот Цркве. Сврха ове дисертације је да пружи поуздане аргументе о томе да црквено појање из Будућег Царства задобија ипостас онда када се њиме потврђује саборност. Стога сматрамо да ће резултати бити подстицајни за даљи развој богословског дијалога, којим би тема црквеног појања могла послужити у васпостављању јединства Православне и Римокатоличке Цркве.

Садржај (предлог поглавља):

1. Увод

1.1. Актуелност и значај теме

⁵⁹ Уп. Oliver Strunk, *Essays on Music in the Byzantine World* (New York: W.W.Norton & Company, 1977), 300.

⁶⁰ Уп. Предраг Миодраг, *Огледи о српској црквеној музици* (Београд-Сремски Карловци, 2012), 140; Весна Пено, „О вишегласју у богослужбеној пракси православних Грка и Срба: теолошкокултуролошки дискурс“, *Музикологија* 17 (2014): 129-154.

1.2. Циљ и научни допринос истраживања

1.3. *Status quaestionis*

1.4. Методологија и структура

2. Философско-богословске основе поимања богослужбене музике

2.1. Космолошко-антрополошке претпоставке у јелинском концепту музике

2.1.1. Вечни космос и музика сфера

2.1.2. Јелинска инструментална музика, култ Диониса и Аполона

2.1.3. Услови за складност мелодије

2.1.4. Моћ музике у исцељењу „етичности“ човека

2.1.5. Катарзична моћ музике: чулно исцељење и ослобађање душе

2.2. Почетак развоја теологије музике - одговори хришћана на јелинско „звучање у складу“

2.2.1. Музички универзум у сусрету са стварањем *ex nihilo*

2.2.2. Христолошке претпоставке „Нове песме“

2.2.3. *Μαγική* и ефекат антифоније: улога полифоније у Августиновом богословљу о искупителском делу Богочовека Христа

2.2.4. Дидактичка улога Псалтира наспрам дидактичке улоге музике

2.2.5. Човек – целина намењена спасењу

2.2.6. Слободна воља и музичка инструменталност човека

3. Римокатоличка теологија богослужбене музике

3.1. Протолошка и христолошка димензија музичког предања

3.1.1. Логос као Творац универзума и Велики Уметник

3.1.2. Грегоријанско појање, темељ музичког предања

3.1.3. *Polifonia Sacra* и инструменти у богослужењу Римокатоличке Цркве

3.1.4. Улога композитора и певача у догађају нотације

3.2. *Musica Sacra* и њен однос са римокатоличком сотириологијом

- 3.2.1. Музика као одраз вечне лепоте Божије. *Sancta sonantia* и симболичност звука.
- 3.2.2. Од осећања Тајне Божије до преношења у литургију небеса
- 3.2.3. Делатност Духа Светог у спреси са љубављу и певањем
- 3.2.4. Певати са универзумом – ићи за Логосом
- 3.2.5. Освећивање верника и моралност: „слушање, обожавање и тишина“ као суштинско за дубље разумевање активног учешћа у Литургији

4. Православна теологија црквеног појања

- 4.1. Јудејско пасхално певање
- 4.2. Хришћанско појање: од Пасхе до Педесетнице
- 4.3. Онтолошке претпоставке ранохришћанског појања
 - 4.3.1. Химнословити и псалмопојати
 - 4.3.2. Хармоничност певане мелодије као одраз мира у Христу
- 4.4. Еклисиолошке и христолошке претпоставке „свештености“ појачког предања
 - 4.4.1. Ауторитативност личног односа са ближњима у Христу
 - 4.4.2. Мелографи и појци – наши сапутници на путу ка Христу

5. Есхатолошка икониčnost црквеног појања

- 5.1. Христово појање: тип јудејског пасхалног певања или икона есхатолошке радости?
- 5.2. Једногласно појање као икона „вечнокрећућег мировања“
- 5.3. Пневматолошки аспект певаног сабрања у слободи и љубави
- 5.4. Есхатолошка реалност у евхаристијској радости анђела и људи
- 5.5. Музика космоса за спасење човека или црквено појање ради спасења творевине?
- 5.6. Непрекинуто јединство: гласовно-звучна раван у богослужењу као раван заједничарења Православне и Римокатоличке Цркве

6. Закључак

Прелиминарна библиографија:

Извори:

Хришћански писци (изворници и преводи):

Августин:

- Confessionum libri XIII. Patrologia Latina*, vol. 32. Edited by J. P. Migne. Paris, 1841.
- De Cantico novo tractatus unus. Patrologia Latina*, vol. 40. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- De Doctrina Christiana libri IV. Patrologia Latina*, vol. 34. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- De Trinitate libri XV. Patrologia Latina*, vol. 42. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- Enarrationes in Psalmos. Patrologia Latina*, vols. 36, 37. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- Sermones. Patrologia Latina*, vols. 38, 39. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- De Musica Liber VI. Studia Stockholmiensia XLII*. A critical edition with translation and an introduction by Martin Jacobsson. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2002.
- Ispovijesti*. Preveo Stjepan Hosu. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973.
- St. Augustin: Exposition on the Book of Psalms. Nicene and Post-Nicene Fathers*, vol. 8. Edited by Philip Schaff. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1995. Преузето са: Christian Classics Ethereal Library <https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf108.html> (5. јуна 2022.)
- The works of Saint Augustine, a translation for the 21st Century: Teaching Christianity (De Doctrina Christiana)*. Edited by John E. Rotelle. Translation and notes by Edmund Hill. New York: New City Press, 2014. PDF e-book.
- The works of Saint Augustine, a translation for the 21st Century: The Trinity (De Trinitate)*. Edited by John E. Rotelle. Introduction, translation and notes by Edmund Hill. New York: New City Press, 1991. EPUB.

Амвросије Милански:

- Apologia prophetae David. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Elia et Jejunio. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De interpretatione Job et David. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Jacob et Vita beata. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Mysteriis. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De officiis. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Sacramentis. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Spiritu sancto. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- De Virginibus libri tres. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- Enarrationes in psalmos duodecim. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.

- Epistolae in duas classes distributae. Patrologia Latina*, vol. 16. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- Expositio Evangelii secundum Lucam. Patrologia Latina*, vol. 15. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- Expositio in psalmum CXVIII. Patrologia Latina*, vol. 15. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- Hexaemeron. Patrologia Latina*, vol. 14. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.
- Des Sacrements; Des Mysteres. Sources Chrétiennes*, N° 25. Texte établi, traduit et annoté par Dom Bernard Botte. Paris: Les Éditions du Cerf, 1949.
- Theological and Dogmatic Works. The Fathers of the Church*, vol. 44. Translated by Roy J. Deferrari. Washington: Catholic University of America Press, 2002.

Атанасије Велики:

- Epistola ad Marcellinum. Patrologia Graeca*, vol. 27. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Expositiones in Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 27. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Vita S. Antonii. Patrologia Graeca*, vol. 26. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Sur l'Incarnation du Verbe. Sources Chrétiennes*, N° 199. Introduction, texte critique, traduction notes et index par Charles Kannengiesser. Paris: Les Éditions du Cerf, 1973.
- The Life of Antony and the Letter to Marcellinus*. Translated by Robert C. Gregg. New York: Paulist Press, 1980.

Атенагора:

- Legatio pro Christianis. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Supplique au sujet des chrétiens; et, Sur la résurrection des morts. Sources Chrétiennes*, N° 379. Introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon. Paris: Les Éditions du Cerf, 1992.

Боеције:

- De Musica libri quinque. Patrologia Latina*, vol. 63. Edited by J. P. Migne. Paris, 1847.
- Fundamentals of Music*. Translated by Calvin M. Bower. New Haven: Yale University Press, 1989.
- Tractates, De Consolatione Philosophiae. The LOEB Classical Library*. Translated by H. F. Stewart and E. K. Rand. Cambridge: Harvard University Press, 1968.

Василије Велики:

- Commentarius in Isaiam prophetam. Patrologia Graeca*, vol. 30. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Homiliae in Hexaemeron. Patrologia Graeca*, vol. 29. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Homiliae in Psalmos. Patrologia Graeca*, vols. 29, 30. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Regulae fusius tractatae. Patrologia Graeca*, vol. 31. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Liber de Spiritu Sancto. Patrologia Graeca*, vol. 32. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Epistolae. Patrologia Graeca*, vol. 32. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Traité du Saint-Esprit. Sources Chrétiennes*, N° 17. Texte grec, introduction, traduction et notes de Benoît Pruche. Paris: Les Éditions du Cerf, 1947.

Григорије Богослов:

- Orationes. Patrologia Graeca*, vol. 35. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Orationes. Patrologia Graeca*, vol. 36. Edited by J. P. Migne. Paris, 1858.
- Epistolae. Patrologia Graeca*, vol. 37. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

Григорије Ниски:

- De vita S. Macrinae. Patrologia Graeca*, vol. 46. Edited by J. P. Migne. Paris, 1863.
- In Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 44. Edited by J. P. Migne. Paris, 1863.
- Gregory of Nyssa's Treatise on the Inscriptions of the Psalms. Oxford Early Christian Studies*. Translated by Ronald E. Heine. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Sur les titres des Psaumes. Sources Chrétiennes*, N° 466. Introduction, texte critique, traduction, notes et index par Jean Reynard. Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.
- „О разлици између 'суштине' (οὐσία) и 'ипостасти' (υπόστασις)“. У *Богословски списи о Светој Тројици*, превод Александар Ђаковац, 71–90. Београд: Истина, 2008.

Дионисије Аропагит:

- La Hierarchie Celeste. Sources Chrétiennes*, N° 58. Introduction par René Roques. Étude et texte critiques par Günter Heil. Traduction et notes par Maurice de Gandillac. Paris: Les Editions du Cerf, 1958.

Диодор Тарсијски:

- Commentary on Psalms 1-51*. Translated with an Introduction and Notes by R. C. Hill. Leiden: Brill, 2005.

Игњатије Антиохијски:

- Epistolae ad Ephesios. Patrologia Graeca*, vol. 5. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Epistolae ad Romanos. Patrologia Graeca*, vol. 5. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- The Apostolic Fathers, Greek Texts and English Translations*. Edited by Michael W. Holmes, Joseph B. Lightfoot, and John R. Harmer. Ada: Baker Academic, 2007.

Иларије Понтијски:

- Commentarius in psalmos XV, XXI, XLI. Patrologia Latina*, vol. 9. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.
- Tractatus super psalmos. Patrologia Latina*, vol. 9. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.
- Commentaires sur les Psaumes. Tome I (Psaumes 1-14). Sources Chrétiennes*, N° 515. Texte critique du CCL 61 (J. Doignon). Introduction, traduction, notes et index par Patrick Descourtieux. Paris: Les Éditions du Cerf, 2008.

Иполит Римски:

- Demonstratio de Christo et Antichristo. Patrologia Graeca*, vol. 10. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- In Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 10. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- La Tradition Apostolique, d'après les anciennes versions. Sources Chrétiennes*, N° 11bis. Introduction, traduction et notes par Bernard Botte. Paris: Les Éditions du Cerf, 1984.

Иринеј Лионски:

- Adversus haereses libri quinque. Patrologia Graeca*, vol. 7. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Contre les Hérésies. Dénonciation et réfutation de la gnose au nom menteur. Sources Chrétiennes*, N°s 263-264, 293-294, 210-211, 100, 152-153. Traduction française par Adelin Rousseau, 2e Édition. Paris: Les Éditions du Cerf, 1985.

Исидор Севильски:

-*De Ecclesiasticis Officiis. Corpus Christianorum, Series Latina*, CXIII. Edited by Christopher M. Lawson. Turnhout: Brepols, 1989.

-*Etymologiarum libri XX. Patrologia Latina*, vol. 82. Edited by J. P. Migne. Paris, 1830.

Јевсевије Памфил:

-*Ecclesiastical History, Books 1-10. The Fathers of the Church*, vols. 19, 29. Translated by Roy J. Deferrari. Washington: The Catholic University of America Press, 2005.

Јероним:

-*Commentaria in Epistolam ad Ephesios. Patrologia Latina*, vol. 26. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.

-*Commentaria in Isaiam prophetam. Patrologia Latina*, vol. 24. Edited by J. P. Migne. Paris, 1863.

-*Epistolae S. Hieronymi in quatuor classes divisae secundum ordinem temporum. Patrologia Latina*, vol. 22. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.

-*Liber contra Vigilantium. Patrologia Latina*, vol. 23. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.

-*Tractatus sive Homiliae in Psalmos, in Marci Evangelium aliaque varia argumenta. Corpus Christianorum, Series Latina*, LXXVIII. Edited by D. Germanus Morin. Turnhout: Brepols, 1958.

Јован Дамаскин:

-*Saint John of Damascus Writings. The Fathers of the Church*, vol. 37. Translated by Frederic H. Chase. Washington: The Catholic University of America Press, 1981.

Јован Златоусти:

-*Expositio in Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 55. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Interpretatio in Isaiam prophetam. Patrologia Graeca*, vol. 56. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Homiliae XC in Matthaeum. Patrologia Graeca*, vol. 57. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Homiliae XLIV in Epistolam primam ad Corinthios. Patrologia Graeca*, vol. 61. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Homiliae XII in Epistolam ad Colossenses. Patrologia Graeca*, vol. 62. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Homiliae XVIII in Epistolam primam ad Timotheum. Patrologia Graeca*, vol. 62. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Homiliae XXXIV in Epistolam ad Hebraeos. Patrologia Graeca*, vol. 63. Edited by J. P. Migne. Paris, 1862.

-*Saint Chrysostom: Homilies on the Gospel of St. John and The Epistle to the Hebrews. Nicene and Post-Nicene Fathers*, vol. 14. Edited by Philip Schaff. Massachusetts: Hendrickson Publishers,

1995. Преузето са: Christian Classics Ethereal Library
<https://ccel.org/ccel/schaff/npnf114/npnf114> (5. јуна 2022.)

-Дела. Том IX. Превео са старогрчког и приредио Дејан Ј. Лучић. Ниш: Епархијски Управни Одбор Епархије нишке, 2020.

-Дела. Том X. Превео са старогрчког и приредио Дејан Ј. Лучић. Ниш: Епархијски Управни Одбор Епархије нишке, 2021.

Јован Касијан:

-*De Coenobiorum institutis libri duodecim. Patrologia Latina*, vol. 49. Edited by J. P. Migne. Paris, 1846.

Јустин:

-*Apologia prima pro Christianis. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Dialogus cum Tryphone Judaeo. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Apologie pour les Chrétiens. Sources Chrétiennes*, N° 507. Introduction, texte critique, traduction et notes par Charles Munier. Paris: Les Éditions du Cerf, 2006.

-*Dialogue with Trypho. Selections from the Fathers of the Church*, vol. 3. Translated by Thomas B. Falls. Revised with a new introduction by Thomas P. Halton. Edited by Michael Slusser. Washington: The Catholic University of America Press, 2003.

Касиодор:

-*De artibus ac disciplinis liberalium litterarum. Patrologia Latina*, vol. 70. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.

-*Expositio Psalmorum. Corpus Christianorum, Series Latina*, XCVII, XCVIII. Edited by M. Adriaen. Turnhout: Brepols, 1958.

-*Explanation of the Psalms. Ancient christian Writers, the works of the Fathers in translation*, No. 51. Translated and annotated by Peter G. Walsh. New York: Paulist Press, 1990.

-*Explanation of the Psalms. Ancient christian Writers, the works of the Fathers in translation*, Nos. 52, 53. Translated and annotated by Peter G. Walsh. New York: Paulist Press, 1991.

Кирил Јерусалимски:

-*Catecheses. Patrologia Graeca*, vol. 33. Edited by J. P. Migne. Paris, 1856.

-*Catecheses mystagogicae quinque. Patrologia Graeca*, vol. 33. Edited by J. P. Migne. Paris, 1856.

-*The works of Saint Cyril of Jerusalem, Volume I. The Fathers of the Church*, vol. 61. Translated by Leo P. McCauley and Anthony A. Stephenson. Washington: The Catholic University of America Press, 2005.

-*The works of Saint Cyril of Jerusalem Volume II. The Fathers of the Church*, vol. 64. Translated by Leo P. McCauley and Anthony A. Stephenson. Washington: The Catholic University of America Press, 2000.

Климент Александријски:

-*Paedagogus. Patrologia Graeca*, vol. 8. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Stromatum. Patrologia Graeca*, vols. 8, 9. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Le Protreptique. Sources Chrétiennes*, N° 002. Introduction, traduction et notes de Claude Mondésert, 2e Édition. Paris: Les Éditions du Cerf, 1949.

Климент Римски:

- Epistola I ad Corinthios Patrologia Graeca*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Épître aux Corinthiens. Sources Chrétiennes*, N° 167. Introduction, texte, traduction, notes et index par Annie Jaubert. Paris: Les Éditions du Cerf, 1971.

Максим Исповедник:

- Ambiguorum Liber. Patrologia Graeca*, vol. 91. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- Capita Ducenta Ad theologiam Deique Filii in carne dispensationem spectantia. Patrologia Graeca*, vol. 90. Edited by J. P. Migne. Paris, 1865.
- Maximi Confessoris Mystagogia una cum latine interpretatione Anastasii Bibliothecarii. Corpus Christianorum, Series Graeca*, 69. Edited by Christian Boudignon. Turnhout: Brepols, 2011.
- „Амбигва 7“. У *АРХИ КАΙ ΤΕΛΟΣ, Аспекти философске и теолошке мисли Максима Исповедника, Луча XXI–XXII*, превео еп. Игнатије Мидић, 260-281. Никшић: Друштво философа Црне Горе, 2006.
- Ареопагитски списи, са Схолијама Светога Максима Исповедника. Дела Светога Максима Исповедника*, том 4, 5. Превод, С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2019.
- „Гностички стослови“. У *АРХИ КАΙ ΤΕΛΟΣ, Аспекти философске и теолошке мисли Максима Исповедника, Луча XXI–XXII*, превео Петар Јевремовић, 188-233. Никшић: Друштво философа Црне Горе, 2006.
- „Мистагогија“. У *АРХИ КАΙ ΤΕΛΟΣ, Аспекти философске и теолошке мисли Максима Исповедника, Луча XXI–XXII*, превео еп. Артемије Радосављевић, 152-187. Никшић: Друштво философа Црне Горе, 2006.

Никола Кавасила:

- Explication de la Divine Liturgie. Sources Chrétiennes*, N° 004bis. Introduction et traduction de S. Salaville. Paris: Les Éditions du Cerf, 1943.

Ориген:

- Commentaria in Evangelium secundum Matthaeum. Patrologia Graeca*, vol. 13. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Contra Celsum. Patrologia Graeca*, vol. 11. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- De oratione. Patrologia Graeca*, vol. 11. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Epistola ad Gregorium. Patrologia Graeca*, vol. 11. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Exegetica in Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 12. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Homiliae in Exodum. Patrologia Graeca*, vol. 12. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Homiliae in librum Jesu Nave. Patrologia Graeca*, vol. 12. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.
- Homélies sur l'Exode. *Sources Chrétiennes*, N° 321. Introduction, traduction et notes par Marcel Borret. Paris: Les Éditions du Cerf, 1985.
- Homélies sur les Psaumes 36 à 38. *Sources Chrétiennes*, N° 411. Texte critique établi par Emanuela Prinzivalli. Introduction, traduction, et notes par Henri Crouzel et Luc Brésard. Paris: Les Éditions du Cerf, 1985.
- Homilies on the Psalms: Codex Monacensis Graecus 314. *The Fathers of the Church*,

vol. 141. Translated by Joseph W. Trigg. Washington: The Catholic University of America Press, 2020.

Псеудо-Игњатије:

-*Epistolae ad Antiochenos. Patrologia Graeca*, vol. 5. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

Псеудо-Јероним:

-*Breviarium in Psalmos. Patrologia Latina*, vol. 26. Edited by J. P. Migne. Paris, 1845.

Псеудо-Јустин:

-*Cohortatio ad Graecos. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

Роман Мелод:

-*Hymnes tome I. Sources Chrétiennes*, N° 99. Introduction, texte critique, traduction et notes par José Grosdidier de Matons. Paris: Les Éditions du Cerf, 1964.

-*Hymnes tome II, III. Sources Chrétiennes*, N°s 110, 114. Introduction, texte critique, traduction et notes par José Grosdidier de Matons. Paris: Les Éditions du Cerf, 1965.

-*Hymnes tome IV. Sources Chrétiennes*, N° 128. Introduction, texte critique, traduction et notes par José Grosdidier de Matons. Paris: Les Éditions du Cerf, 1967.

-*Hymnes tome V. Sources Chrétiennes*, N° 283. Introduction, texte critique, traduction et notes par José Grosdidier de Matons. Paris: Les Éditions du Cerf, 1981.

Татиан:

-*Oratio adversus Graecos. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Oratio ad Graecos and fragments. Oxford Early Christian Texts*. Edited and translated by Molly Whittaker. Oxford: Clarendon Press, 1982.

Теодорит Кирски:

-*Interpretatio in Psalmos. Patrologia Graeca*, vol. 80. Edited by J. P. Migne. Paris, 1860.

-*Commentary on the Psalms. The Fathers of the Church*, vol. 101. Translated by R. C. Hill. Washington D. C.: The Catholic University of America Press, 2000.

-*Commentary on the Psalms. The Fathers of the Church*, vol. 102. Translated by R. C. Hill. Washington D. C.: The Catholic University of America Press, 2001.

Теофил Антиохијски:

-*Libri tres ad Autolycum. Patrologia Graeca*, vol. 6. Edited by J. P. Migne. Paris, 1857.

-*Ad Autolycum*. Translated by R. M. Grant. Oxford: Clarendon Press, 1970.

Тертулијан:

-*Ad nationes. Patrologia Latina*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*Ad uxorem. Patrologia Latina*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*Adversus Marcionem libri quinque. Patrologia Latina*, vol. 2. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*Apologeticus adversus gentes. Patrologia Latina*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*De anima adversus philosophos. Patrologia Latina*, vol. 2. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*De Carne Christi. Patrologia Latina*, vol. 2. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*De Corona militis. Patrologia Latina*, vol. 2. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*De oratione liber. Patrologia Latina*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

-*De spectaculis. Patrologia Latina*, vol. 1. Edited by J. P. Migne. Paris, 1844.

- Apologético; A los gentiles. Biblioteca Clásica Gredos*, 285. Introducción, traducción y notas de Carmen Castillo García. Madrid: Gredos Editorial, 2001.
- Apology. De Spectaculis. The LOEB Classical Library*. Translated by Gerald H. Rendall. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Contre Marcion, Livre V. Sources Chrétiennes*, N° 483. Texte critique par Claudio Moreschini. Introduction, traduction et commentaire par René Braun. Paris: Les Éditions du Cerf, 2004.
- Delphi Complete Works of Tertullian*. Delphi Classics, 2018. EPUB.

Томас Аквински:

- Summa Theologica*. Translated by Fathers of the English Dominican Province. New York: Benziger Bros, 1947. Преузето са: Christian Classics Ethereal Library <https://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html> (5. јуна 2022.)
- Santo Tomas de Aquino Exposicion del „De Trinitate“ de Boecio*. Introduccioón, traducción y notas de Alfonso García Marqués y José Antonio Fernández. Barañáin-Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, S. A. (EUNSA), 2014.

Филон Александријски:

- *The Contemplative life, The Giants, and Selections*. Translation and introduction by David Winston. New York: Paulist Press, 1981.

Антички писци (преводи и критичка издања):

Аристоксен:

- The Harmonics of Aristoxenus*. Edited by Henry S. Macran. Oxford: Clarendon Press, 1902.

Аристотел:

- Ética Nicomachea. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Mexicana*. Versión española y notas de Antonio Gómez Robledo. Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México, 2012.
- Poetica. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Mexicana*. Versión directa, introducción y notas por el Dr. Juan David García Bacca. Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1946.
- Política. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Mexicana*. Introducción, versión y notas de Antonio Gómez Robledo. Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México, 2018.
- The Complete Works of Aristotle: The revised Oxford Translation. Bollingen series 71: 2*. Edited by Jonathan Barnes. Princeton: Princeton University Press, 1984.

Атенеј:

- The Deipnosophists, Or, Banquet of the Learned of Athenaeus*. Translated by C. D. Yonge. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden, 1854.

Платон:

- Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus*. Translated by Harold N. Fowler. London: Harvard University Press, 2005.
- Ijon*. S grčkog prevela Divna Stevanović-Soleil. Beograd: Fedon, 2010.

- The Republic I. The LOEB Classical Library*. Edited by T. E. Page et al. Translated by Paul Shorey. Cambridge: Harvard University Press, 1937.
- The Republic II. The LOEB Classical Library*. Edited by T. E. Page et al. Translated by Paul Shorey. Cambridge: Harvard University Press, 1942.
- The Symposium*. Edited by M. C. Howatson and Frisbee C. C. Sheffield. Translated by M. C. Howatson. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Timaeus and Critias*. Translated by Robin Waterfield. Introduction and notes by Andrew Gregory. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Плотин:

- Ennead I. The LOEB Classical Library*, No. 440. Translated by A. H. Armstrong. Cambridge: Harvard University Press, 1969.
- Ennead II. The LOEB Classical Library*, No. 441. Translated by A. H. Armstrong. Cambridge: Harvard University Press, 1966.

Философско-богословски и музичко-теоријски трактати (Интернет изворници и преводи)

- Adelboldus. "Epistola cum tractatu de musica instrumentali humanaque ac mundana." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/ADETRA>.
- All Things Natural: Ficino on Plato's Timaeus*. Translation by Arthur Farndell. Notes and additional material by Peter Blumsom. London: Shephard-Walwyn (Publishers) LTD, 2010.
- Anonymous. "Alia musica." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/ALIAMU>.
- "De origine et effectu musicae." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/15th/ANOOREF>.
- "Expositio de motu." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/ANOMOV>.
- "Jesus. Libellus musicae adiscendae valde utilis et est dialogus. Discipulus et magister sunt locutores." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/15th/ANOLIB>.
- "Monacho qua mente sit psallendum." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/6th-8th/MONPSAL>.
- "Quid est cantus?" TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/ANOQUID>.
- "Speculum cantancium. siue psallencium." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tml/14th/ANOSPEC_MLBLL763.
- "[Fragmentum]." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Посећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tml/6th-8th/ANOFRAGM_MBAVB307.

- Augiensis, Berno. "De varia psalmorum atque cantuum modulatione." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/BERNVAR>.
- Bonini, Severo. "Discorsi e regole sopra la musica et il contrappunto." SMI – Saggi musicali italiani. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/smi/seicento/BONDIS_TEXT.html.
- Bourgeois, Loys. "Le Droict Chemin de Musique." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/16th/BOUDRO_TEXT.html.
- Censorinus. "De die natali liber." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/3rd-5th/CENDIE>.
- "Fragmenta." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/3rd-5th/CENFRA>.
- Chrysanthos of Madytos. *Great Theory of Music*. Translated by Katy Romanou. New York: The Axion Estin Foundation, 2010.
- D'Arezzo, Guido. "Micrologus." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/GUIMICB_MBBR2784.
- De Grocheio, Johannes. *Ars musice*. Edited by Constant J. Mews, John N. Crossley, Catherine Jeffreys, Leigh McKinnon, and Carol J. Williams. Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2011.
- De Quevedo, Bartolomé. "Commentary on De vita et honestate clericorum of Pope John XXII." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/16th/QUECOM>.
- Du Cousu, Antoine. "La Musique universelle, Livre premier." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/COUMUS1_TEXT.html.
- Hispalensis, Isidorus. "Sententiae de musica." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tml/6th-8th/ISISSENT_MBABV307.
- Huygens, Christiaan. "Origine du chant." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/HUYGOR_TEXT.html.
- Johannes de Muris. "Musica speculativa." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/14th/MURMSPE>.
- Lebeuf, Jean. "Traité historique sur le chant ecclésiastique." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/18th/LEBTRA1_TEXT.html.
- "Traité pratique sur le chant ecclésiastique." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/18th/LEBTRA2_TEXT.html.
- Maurus, Rabanus. "De universo, liber XVIII, caput IV." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Поцећено 13. августа 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/9th-11th/MAUDEU>.
- Mersenne, Marin. "Les Preludes de l'Harmonie Universelle." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/MERPRE_TEXT.html.
- "Livre de l'Vtilité de l'Harmonie, et des autres parties des Mathemetiques." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/MERHU3_8_TEXT.html.
- "Livre second, des chants." TFM - Traités Français sur La Musique. Поцећено 13. августа 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/MERHU2_2_TEXT.html.

- "Livre troisieme des Genres, des Especes, des Systemes, et des Modes de la Musique." TFM - Traités Français sur La Musique. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/MERHU2_5_TEXT.html.
- "Traitez des Consonances." TFM - Traités Français sur La Musique. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/MERHU2_3_TEXT.html.
- Metrophanes Critopulus hieromonachus. "Epistola de vocibus in musica liturgica Graecorum usitatis." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/17th/CRIEPI>.
- Meude-Monpas. "Dictionnaire de musique." TFM - Traités Français sur La Musique. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/18th/MEUDIC_TEXT.html.
- Musica Enchiriadis and Scolica Enchiriadis. Music Theory Translation Series.* Translated by Raymond Erickson. New Haven: Yale University Press, 1995.
- Nicetius, episcopus. "De laude et utilitate spiritualium canticorum, quae fiunt in ecclesia Christiana; seu de psalmodiae bono." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/6th-8th/NICLAU>.
- Pambo, Abbas. "[Gerontikon]." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/6th-8th/PAMGER>.
- Παπαδόπουλος, Γεώργιος Ι., *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής*. Αθήναι: Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Κουσουλίνου και Αθανασιάδου, 1890. Преузето са: <https://psaltopedia.com/theory-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%AA%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B8%D8%B1%D9%8A%D9%91%D8%A9> (13. αβγυστα 2022.)
- Perrault, Claude. "De la musique des anciens." TFM – Traités Français sur La Musique. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/tfm/17th/PERMUS_TEXT.html.
- Rebours, J. B. *Traité de Psaltique. Théorie et pratique. Bibliothèque Musicologique II*. Paris: Alphonse Picard & Fils, 1906.
- Rossetti, Biagio. "Libellus de rudimentis musices: De choro et organo compendium." TML – Thesaurus Musicarum Latinarum. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. <https://chmtl.indiana.edu/tml/16th/ROSLIB2>.
- Thibaut, J. *Origine Byzantine de la notation neumatique de l'église latine*. Paris: Librairie Alphonse Picard & Fils, 1907.
- When Philosophers Rule: Ficino on Plato's Republic, Laws, and Epinomis.* Translation by Arthur Farndell. London: Shephard-Walwyn (Publishers) LTD, 2009.
- Zarlino, Gioseffo. "Le istitutioni harmoniche, prima parte." SMI – Saggi musicali italiani. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/smi/cinquecento/ZAR58IH1_TEXT.html.
- "Le istitutioni harmoniche, seconda parte." SMI – Saggi musicali italiani. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/smi/cinquecento/ZAR58IH2_TEXT.html.
- "Le istitutioni harmoniche, terza parte." SMI – Saggi musicali italiani. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/smi/cinquecento/ZAR58IH3_TEXT.html.
- "Le istitutioni harmoniche, quarta parte." SMI – Saggi musicali italiani. Ποσειμένο 13. αβγυστα 2022. https://chmtl.indiana.edu/smi/cinquecento/ZAR58IH4_TEXT.html.

——— *On the modes. Part Four of Le Istitutioni Harmoniche, 1558. Music Theory Translation Series.* Edited with an introduction by Claude V. Palisca. Translated by Vered Cohen. New Haven: Yale University Press, 1983.

Канони васељенских сабора и концилска документа:

Acta genuina Ss. oecumenici Concilii Tridentini sub Paulo III. Julio III. et Pio IV. P. P. MM.: Ab Angelo Massaretto episcopo The lasino ejusdem Concilii Secretario conferipta nune primum integra edita ab Augustino Theiner. Accedunt Acta Gusdem Concilii sub Pio IV. A Cordinale Gabriele Peleotto, archi episcopo Bononensi digerta, feundis curis expolitiora. Tomus II. Acta sub Pio IV. Zagrabiae: Bretikopfii et Hartelii, 1874.

Canons and Decrees of the Council of Trent. Containing the condemnations of the early reformers, and other matters relating to the Council. Translated by Theodore Alois Buckley. London: George Routledge and Co., 1851.

"Lumen gentium." vatican.va. Посећено 5. августа 2022.
https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_sp.html.

"Sacrosanctum concilium." vatican.va. Посећено 5. августа 2022.
https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_it.html.

Sveštení kanoni crkve: Ieroí Kanónes tes Ekklesías. Превод са грчког и словенског Епископа Атанасија. Београд: Православни Богословски факултет Београдског универзитета, 2005.

Документа римокатоличког Магистеријума и Конгрегације за богослужење и дисциплину сакрамената:

"Compendio del Catecismo de la Iglesia Católica." vatican.va. Посећено 5. августа 2022.
https://www.vatican.va/archive/compendium_ccc/documents/archive_2005_compendium-ccc_sp.html.

Juan Pablo II. "Ecclesia de Eucharistia." vatican.va. Посећено 5. августа 2022.
https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_eccl-de-euch.html.

——— "Fides et ratio." vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html.

Leon XIII. "Divinum illud munus." vatican.va. Посећено 5. августа 2022.
https://www.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_09051897_divinum-illud-munus.html.

Pio X. "Sull'edizione vaticana dei libri liturgici contenenti Le Melodie gregoriane." vatican.va. Посећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19040425_libri-liturgici-gregoriani.html.

- Pio XII. "Mediator dei." vatican.va. Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20111947_mediator-dei.html.
- "Musicae Sacrae." vatican.va. Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_25121955_musicae-sacrae.html.
- "Mystici Corporis Christi." vatican.va. Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xii/es/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_29061943_mystici-corporis-christi.html.
- Pius X. "Tra Le sollecitudini." vatican.va. Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-x/es/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu_proprio_19031122_sollecitudini.html.
- Pius XI. "Ad Musicae Sacrae." vatican.va. Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/motu_proprio/documents/hf_p-xi_motu_proprio_19221122_ad-musicae-sacrae.html.
- "Divini Cultus Sanctitatem, De Liturgia Deque Cantu Gregoriano Et Musica Sacra Cotidie Magis Provehendis (d. 20 M. Decembris A. 1928) | PIUS XI." vatican.va Поцећено 5. августа 2022. https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/apost_constitutions/documents/hf_p-xi_apc_19281220_divini-cultus-sanctitatem.html.
- Sagrada Congregación de Ritos. *Musicam Sacram. La música en la Sagrada Liturgia*. Madrid: Ediciones Paulinas, 1967.

Текстови (чланци) о црквеној музици:

- "Congrès Sur La Musique Sacrée. La Parole Traduite En Harmonie. Discours du Pape François, paru dans L'Osservatore Romano." Liturgie & Sacrements. Поцећено 24. августа 2022. <https://liturgie.catholique.fr/bibliotheque/ressources-et-initiatives/textes-fondateurs-liturgie/19799-congres-musique-sacree-parole-traduite-harmonie/>.
- De Cagny, Olivier. "La Participation Active Des Fidèles Aux Célébrations Liturgiques." Liturgie & Sacrements. Поцећено 24. августа 2022. <https://liturgie.catholique.fr/bibliotheque/les-dossiers/decryptage-discours-pape-francois-50-ans-musicam-sacram/293533-participation-active-fideles-celebrations-liturgiques/>.
- "Le Discours Du Pape François Pour Les Cinquante Ans De Musicam Sacram." Liturgie & Sacrements. Поцећено 24. августа 2022. <https://liturgie.catholique.fr/bibliotheque/les-dossiers/decryptage-discours-pape-francois-50-ans-musicam-sacram/>.
- Magas, Kevin. "Benedict XVI and the Reforms of the Second Vatican Council: Re-Catholicizing the Liturgy—Part I." adoremus.org. Поцећено 24. августа 2022.. <https://adoremus.org/2022/03/benedict-xvi-and-the-reforms-of-the-second-vatican-council-re-catholicizing-the-liturgy-part-i/>.
- "Benedict XVI and the Reforms of the Second Vatican Council: Re-Catholicizing the Liturgy, Part II—The Restorative Vision of A Liturgical Pope." adoremus.org. Поцећено 24. августа 2022. <https://adoremus.org/2022/05/benedict-xvi-and-the-reforms-of-the-second-vatican-council-re-catholicizing-the-liturgy-part-ii/>.

- Maginty, E. A. "The Movement in Roman Catholic Church Music." *The Musical Times* 71, no. 1052 (1930), 921. doi:10.2307/916892.
- Maginty, Edward A., and Donald J. Edeson. "The Movement in Roman Catholic Church Music." *The Musical Times* 72, no. 1061 (1931), 632. doi:10.2307/915907.
- McD., J. "The Movement in Roman Catholic Church Music." *The Musical Times* 71, no. 1054 (1930), 1116. doi:10.2307/914328.
- . "The Movement in Roman Catholic Church Music." *The Musical Times* 72, no. 1060 (1931), 537. doi:10.2307/915674.
- Milanović, Anđelko. „Instrukcija Musicam Sacram; Sveti zbor Obreda: Uputa o glazbi u svetom bogosložju“. *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 93 (1969), 33–36.
- Pavle VI. "Vjernost slavnim glazbenim tradicijama. Govor Pape Pavla VI talijanskim cecilijancima." *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 39 (1969), 6-7.
- "Pope John Paul II: On Tra Le Sollecitudini." adoremus.org. Посећено 24. августа 2022. <https://adoremus.org/2003/11/pope-john-paul-ii-tra-le-sollecitudini-2/>.
- Robertson, Alec, and Edward A. Maginty. "The Movement in Roman Catholic Church Music." *The Musical Times* 72, no. 1056 (1931), 158. doi:10.2307/917207.
- „Saborske odredbe o sv. Glazbi“. *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 39 (1969), 1.
- Thibaut, J. "Principes du chant grégorien : Origine Byzantine de Sa notation." *Échos d'Orient* 19, no. 117 (1920), 11-21. doi:10.3406/rebyz.1920.4225.
- Urlić, Ivan. „Vatikan-Rim. Neophodan dijalog-Crkva-glazba-izvođači“. *Sveta Cecilija: časopis za duhovnu glazbu* 89 (2019), 86.

Литература:

Монографије и зборници:

- Allen, Michael J. B. *Nuptial Arithmetic: Marsilio Ficino's Commentary on the Fatal Number in Book VIII of Plato's Republic*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Apel, Willi. *Gregorian Chant*. Bloomington: Indiana University Press, 1958.
- Arthur, Armstrong H., editor. *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Barker, Andrew. *Scientific Method in Ptolemy's Harmonics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- . *The Science of Harmonics in Classical Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- . *Greek Musical Writings, Volume II, Harmonic and Acoustic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Βασιλειάδης, Ηριστόδουλος Β. *Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΣΤΟ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*. Λευκωσία: Έκδόσεις Άγία Ταΐσια, 2012.
- Begbie, Jeremy. *Music, Modernity, and God: Essays in Listening*. New York: Oxford University Press, 2013.
- . *Theology, Music and Time*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

- Berger, Karol. *Musica Ficta: Theories of Accidental Inflections in Vocal Polyphony from Marchetto Da Padova to Gioseffo Zarlino*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Bertoglio, Chiara. *Reforming Music: Music and the Religious Reformations of the Sixteenth Century*. Boston: De Gruyter, 2017. EPUB.
- Bitton-Ashkelony, Brouria, and Derek Krueger, editors. *Prayer and Worship in Eastern Christianities, 5th to 11th Centuries*. New York: Routledge, 2017.
- Bockmuehl, Markus N., and Michael B. Thompson, editors. *A Vision for the Church*. Edinburgh: T&T Clark, 1997.
- Brand, Benjamin D., and David J. Rothenberg, editors. *Music and Culture in the Middle Ages and Beyond: Liturgy, Sources, Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Busse Berger, Anna M. *Medieval Music and the Art of Memory*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Cattin, Giulio. *Music of the Middle Ages: Volume 1*. Translated by Steven Botterill. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. EPUB.
- Chadwick, Henry. *Augustine of Hippo. A Life*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- . *Boethius. The consolations of music, logic, theology, and philosophy*. New York: Oxford University Press, 1981.
- . *East and West: The Making of a Rift in the Church. From Apostolic Times until the Council of Florence*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Charil, Konstantinos, and Georgios Kouroupetroglou, editors. *The Psaltic Art as an Autonomous Science. Scientific Branches – Related Scientific Fields –Interdisciplinary Collaborations and Interaction. Proceedings: 1st International Interdisciplinary Musicological Conference 29 June - 3 July 2014, Volos, Greece*. Volos: Academy for Theological Studies of Volos, Department of Psaltic Art & Musicology, 2015.
- Chupungco, Anscar J. *Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the liturgy*. Collegeville: Liturgical Press, 1997.
- Cole O. P., Basil. "The Moral and Psychological Effects of Music: A Theological Appraisal." *Catholic News, Commentary, Information, Resources, and the Liturgical Year | Catholic Culture*. Посещено 6. июля 2022. <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=11968#21>.
- Combe, Pierre. *Restoration of Gregorian Chant: Solesmes and the Vatican Edition*. Translated by Theodore N. Marier and William Skinner. Washington: The Catholic University of America Press, 2003.
- Conti, Marco, and Gianluca Pilara, editors. *La Bibbia commentata dai Padri, Antico Testamento. 7/1, Salmi 1-50*. Roma: Città nuova, 2012.
- Conti, Marco, and Gianluca Pilara, editors. *La Bibbia commentata dai Padri, Antico Testamento. 7/2, Salmi 51-150*. Roma: Città nuova, 2013.
- Daley, Brian E., and Paul R. Kolbet, editors. *The Harp of Prophecy: Early Christian Interpretation of the Psalms*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2015.
- Danielou, Jean. *The Bible and the Liturgy*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1956.

- Dunkle, Brian P. *Enchantment and Creed in the Hymns of Ambrose of Milan*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Fedwick, Paul J. *Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic. A Sixteen-Hundredth Anniversary Symposium*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981.
- Ferris, George T. *Great Italian and French Composers*. New York: D. Appleton and Company, 1981.
- Fitch, Fabrice. *Renaissance Polyphony*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Florovsky, Georges. *Aspects of Church History*. Belmont: Nordland Publishing Company, 1975.
- . *Bible, Church, Tradition: an Eastern Orthodox view*. Belmont: Nordland Publishing Company, 1972.
- . *Christianity and Culture*. Belmont: Nordland Publishing Company, 1972.
- . *Creation and Redemption*. Belmont: Nordland Publishing Company, 1976.
- Gallagher, Sean, James Haar, John Nádas, and Timothy Striplin, editors. *Western Plainchant in the First Millennium: Studies in the Medieval Liturgy and its Music*. London: Routledge, 2003.
- Gallo, Alberto. *La polifonia nel medioevo*. Torino: Edizioni di Torino, 1991.
- . *La teoria della notazione in Italia dalla fine del XIII all'inizio del XV secolo*. Bologna: Tamari Editori, 1966.
- Genovese, Armando. *S. Agostino e il Cantico dei cantici: tra esegesi e teologia*. Roma: Institutum Patristicum Augustinianum, 2002.
- Godwin, Joscelyn. *The Harmony of the Spheres: The Pythagorean Tradition in Music*. Rochester: Inner Traditions International, 1993.
- Gordon, Jill. *Hearing, Sound, and the Auditory in Ancient Greece*. Bloomington: Indiana University Press, 2022.
- Grout, Donald J., and Claude V. Palisca. *A History of Western Music*. New York: W W Norton & Company, 1988.
- Hamilton, Andy. *Aesthetics and Music*. London: Continuum, 2007.
- Hatter, Jane D. *Composing Community in Late Medieval Music: Self-Reference, Pedagogy, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Hilarion Alfeyev, Metropolitan. *Orthodox Christianity Volume III: The Architecture, Icons, and Music of the Orthodox Church*. Translated by Andrei Tepper. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2014.
- Hladký, Vojtech. *The Philosophy of Gemistos Plethon: Platonism in Late Byzantium, Between Hellenism and Orthodoxy*. Surrey: Ashgate Publishing, 2014.
- Hoenig, Christina. *Plato's Timaeus and the Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Iversen, Gunilla, and Nicolas Bell, editors. *Sapientia et Eloquentia. Meaning and Function in Liturgical Poetry, Music, Drama, and Biblical Commentary in the Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2009.
- Jedin, Hubert. *A History of The Council of Trent. 2 vols.* Translated by Dom Ernest Graf. London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1961.
- Karp, Theodore. *Aspects of Orality and Formularity in Gregorian Chant*. Evanston: Northwestern University Press, 1998.

- Keating, John F. "The Agapé and the Eucharist in the Early Church; Studies in the History of the Christian Love-feasts." archive.org. Поцењено 8. јула 2022. <https://archive.org/details/theagapaeandthee00keatuoft/page/n179/mode/2up?view=theater>
- Kolbet, Paul R. *Augustine and the Cure of Souls: Revising a Classical Ideal*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2010.
- Krstić, Danilo. *On Divine Philanthropy: From Plato to John Chrysostom*. Los Angeles: Sebastian Press, 2012.
- Landels, John G. *Music in Ancient Greece and Rome*. London: Routledge, 2002.
- Lang, Michael M. *Signs of the Holy One: Liturgy, Ritual, and Expression of the Sacred*. San Francisco: Ignatius Press, 2015. EPUB.
- Lundberg, Mattias. *Tonus Peregrinus: The History of a Psalm-tone and Its Use in Polyphonic Music*. Surrey: Ashgate Publishing, 2011.
- McGowan, Andrew B. *Ancient Christian Worship: Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective*. Ada: Baker Academic, 2015.
- McKinnon, James. *Antiquity and the Middle Ages, From Ancient Greece to the 15th century*. United Kingdom: The Macmillan Press, 1990.
- . *Music in Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- . *The Advent Project: The Later Seventh-Century Creation of the Roman Mass Proper*. Oakland: University of California Press, 2000.
- Medić, Milena. *Musica ante oculos: ekfrazza i njene vrline ἐνάργεια i ἐκπλήξις u vokalnoj muzici na razmedju 16. i 17. veka*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, 2020.
- Meyendorff, John, and Michael Fahey. *Trinitarian theology East and West, St. Thomas Aquinas - St. Gregory Palamas*. Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 1977.
- Meyer-Baer, Kathi. *Music of the Spheres and the Dance of Death: Studies in Musical Iconology*. Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Miller, Michael J., editor. *Joseph Ratzinger Collected Works: Theology of the Liturgy*. San Francisco: Ignatius Press, 2014. EPUB.
- Mueller-Jourdan, Pascal. *Typologie spatio-temporelle de l'Ecclesia byzantine: La Mystagogie de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquité tardive*. Leiden: Brill, 2005.
- Neubauer, John. *La emancipación de la música: El alejamiento de la mimesis en la estética del siglo XVIII*. Visor: Madrid, 1992.
- Olsen, Derek A. *The Honey of Souls: Cassiodorus and the Interpretation of the Psalms*. Collegeville: Liturgical Press, 2017.
- Page, Christopher. *The Summa Musice: A thirteenth-century manual for singers*. , Christopher Page. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Palisca, Claude. *Humanism in Italian Renaissance musical thought*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- . *Music and Ideas, in the sixteenth and seventeenth centuries*. Chicago: University of Illinois Press, 2006.
- Panti, Cecilia. *Filosofia della Musica. Tarda Antichità e Medioevo*. Roma: Carocci, 2017.

- Pelosi, Francesco. *Plato on Music, Soul and Body*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Pentiuc, Eugen J. *Hearing the Scriptures: Liturgical Exegesis of the Old Testament in Byzantine Orthodox Hymnography*. New York: Oxford University Press, 2021.
- Pesic, Peter. *Polyphonic Minds. Music of the Hemispheres*. Cambridge: The MIT Press, 2017.
- Pilara, Gianluca, editor. *La Bibbia commentata dai Padri, Nuovo Testamento. 10, Ebrei*. Roma: Città nuova, 2008.
- Psellos, Michael. *Michael Psellos on Literature and Art: A Byzantine Perspective on Aesthetics*. Edited by Charles Barber and Stratis Papaioannou. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2017.
- Quasten, Johannes. *Music & Worship in Pagan & Christian Antiquity*. Pastoral Press, 1983.
- Ratzinger, Joseph. *La Belleza. La Iglesia*. Madrid: Ediciones Encuentro, 2011.
- *Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology*. Translated by Sister Mary Frances McCarthy. San Francisco: Ignatius Press, 1987.
- *Pueblo y casa de Dios en la doctrina de san Agustín sobre la Iglesia*. Madrid: Ediciones Encuentro, 2012.
- *The Feast of Faith: Approaches to a Theology of the Liturgy*. San Francisco: Ignatius Press, 1986. EPUB
- *The Spirit of the Liturgy*. San Francisco: Ignatius Press, 2000.
- Rayburn, John. *Gregorian Chant: A history of the controversy concerning its rhythm*. 1964. Посећено 15. јула 2022. <https://www.ccwatershed.org/library/>.
- Rubio, Samuel. *La Polifonía Clásica*. Madrid: El Escorial, 1956.
- Runia, David. *Philo of Alexandria and the Timaeus of Plato*. Leiden: Brill, 1986.
- Scruton, Roger. *Understanding Music. Philosophy and Interpretation*. London: Continuum, 2009.
- Smith, John A. *Music in Ancient Judaism and Early Christianity*. Farnham: Ashgate, 2011.
- *Music in Religious Cults of the Ancient Near East*. London: Routledge, 2021.
- Soen, Violet, and Wim Francois, editors. *The Council of Trent: Reform and Controversy in Europe and Beyond (1545-1700): Vol. 3: Between Artists and Adventurers*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018.
- Stathis, Gregorios T. *Introduction to Kalophony, the Byzantine «Ars Nova»: The «Anagrammatismoi» and «Mathēmata» of Byzantine Chant*. Translated by Konstantinos Terzopoulos. Bern: Peter Lang, 2015.
- Strunk, Oliver. *Essays on Music in the Byzantine World*. New York: W. W. Norton & Company, 1977.
- *Essays on Music in the Western World*. New York: W. W. Norton & Company, 1974.
- *Source Readings in Music History, from Classical Antiquity through the Romantic Era*. New York: W. W. Norton & Company, 1950.
- Taft, Robert F. *Beyond East and West: Problems in Liturgical Understanding*. Rome: Edizioni Orientalia Christiana, 1997.
- *Liturgy in Byzantium and Beyond*. London: Routledge, 1995.
- *The Byzantine Rite: A Short History*. Collegeville: Liturgical Press, 1992.
- *The Liturgy of the Hours in East and West: The Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today*. Collegeville: Liturgical Press, 1986.

- Tatarkiewicz, Wladislaw. *Historia de seis ideas: Arte, belleza, forma, creatividad, mimesis, experiencia estetica*. Translated by Francisco Rodriguez Martin, 6th edition. Madrid: Tecnos, 2001.
- Wellesz, Egon. *A History of Byzantine Music and Hymnography*. New York: Oxford University Press, 1961.
- . *New Oxford History of Music. Vol. I. Ancient and Oriental Music*. London: Oxford University Press, 1957.
- Wiering, Frans. *The Language of the Modes: Studies in the History of Polyphonic Modality*. London: Routledge, 2001.
- Yannaras, Christos. *Against Religion: The Alienation of the Ecclesial Event*. Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 2013.
- . *On the Absence and Unknowability of God: Heidegger and the Areopagite*. London: T&T Clark International, 2005.
- Zizioulas, Jean. *The One and the Many: Studies on God, Man, the Church, and the World Today*. Alhambra: Sebastian Press, 2010.
- Бичков, Виктор. *Кратка историја византијске естетике*. Превод с руског Наташа Пољак. Београд: Службени гласник, 2012.
- . *Естетика Отаца Цркве. Апологете. Блажени Августин*. Превод с руског Радисав Маројевић. Београд: Службени гласник, 2010.
- Герцман, Евгений В. *Музыка Древней Греции и Рима*. Санкт-Петербург: Алетея, 1995.
- Зизијулас, Јован. *Црква у Тајни пројављена : [Огледи из Евхаристијског богословља митрополита Јована Зизијуласа]*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2012.
- . *Еклисиолошке теме*. Са грчког превео С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2001.
- Јанарас, Христос. *Истина и јединство Цркве*. Са грчког превео С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2004.
- Јевтић, Атанасије. *Патрологија, Књ. 1, Црквени оци и писци прва три века историје Цркве*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2015.
- . *Патрологија. Књ. 2, Источни оци и писци 4. и 5. века од Никеје до Халкидона : (325-451.г.)*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, 2016.
- . *Патрологија. Књ. 3, Свети оци и црквени писци Истока од 4. Халкидонског до 8. Фотијевог Васељенског Сабора : (451-881.г.)*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, 2018.
- . *Патрологија. Књ. 4, Латински оци и писци од Никеје до 11. века*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, 2019.
- . *Патрологија. Књ. 5, Свети оци и учитељи Цркве на Истоку од Фотија (9. век) до пада Цариграда (1453.г.)*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, 2019.
- Константину, Георгије Н. *Теорија и пракса црквене музике*. Са грчког превела Гордана Благојевић. Нови Сад: Беседа, 2014.
- Кулман, Оскар. *Ранохришћанско богослужење*. Превод Бојан Теодосијевић и Вукашин Милићевић. Београд: Отачник, 2010.

- Лаут, Ендрју. *Свети Јован Дамаскин: Традиција и оригиналност у византијској теологији*. Превод са енглеског и превод канона са црквенословенског Ирина Радосављевић. Београд: Мартириа, 2010.
- . *Извори хришћанског мистичког предања: Од Платона до псеудо—Дионисија Ареопагита*. Са енглеског превели Срећко Петровић и Мирјана Петровић. Београд: Мартириа, 2009.
- Матеос, Хуан. *Литургија на Словото во византиското богослужение. Историја на Литургијата на Свети Јован Златоуст*. Превод Никола Христоски. Охрид: Канео, 2019.
- Матић, Златко. *Да истинујемо у љубави: званични богословски дијалог Православне и Римске Католичке Цркве*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2013.
- . *Да не буде раздора у телу. Огледи из упоредног богословља*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2018.
- . *Они од пута: предлог сапутничке (син-одалне) еклисиологије*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2021.
- Матић, Златко, Александар Ђаковац, и Раде Кисић, уредници. *Зборник радова: Научни скуп — колоквијум Место еклисиологије у савременом систематском богословљу, 11. фебруар 2021. (on line)*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за Систематско богословље, 2021.
- Матић, Златко, уредник. *Саборност – антологијски избор 1995-2020. Допринос епископа браничевског Игнатија (Мидића)*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2021.
- . *Саборност – антологијски избор 1995-2020. Допринос митрополита Јована Зизијуласа*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2020.
- Мајендорф, Џон. *Византијско богословље: историјски токови и догматске теме*. Translated by Јован Олбина. Крагујевац: Каленић, 2008.
- Мидић, Игнатије. *Биће као есхатолошка заједница*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2008.
- . *Сећање на будућност, 2.*, допуњено издање. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2009.
- Пено, Весна С. *Православно појање на Балкану на примеру грчке и српске традиције. Између Истока и Запада, еклисиологије и идеологије*. Београд: Музиколошки институт САНУ, 2016.
- Скабалланович, Михаил Н. *Пядесятница*. Кієвъ: Проповѣдническій Листокъ, 1916.
- . *Тумачење Типика*. Превод са руског Слободан Продић. Шибеник: Истина, 2014.
- Успенски, Николај Д. *Анафора: покушај историјско-литургијске анализе*. Превод са руског Ксенија Кончаревић. Вршац: Епархијски управни одбор Српске православне Епархије банатске, 2006.
- Херцман, Јевгениј. *Византијска наука о музици*. Превео са руског Зоран Буљугић. Београд: Clio, 2004.
- Шмеман, Александар. *Евхаристија. Тајинство Царства*. Превод Младен М. Станковић. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 2002.

- . *Историјски пут Православља*. Са руског превели Марија Марковић и Бранислав Марковић. Цетиње: Атос, 1994.
- Шестаков, В. П. *Музыкальная эстетика западноевропейского Средневековья и Возрождения*, 2nd edition. Москва: Издательство Юрайт, 2022.

Студије и чланци:

- Alygizakis, Antonios E. "Interpretation of Tones and Modes in Theoretical Handbooks of the 15th century." In *Byzantine Chant: Tradition and Reform : Acts of a Meeting Held at the Danish Institute at Athens, 1993*, edited by Christian Troelsgård, 143–149. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1997.
- Andrews, George W. "Music as an Expression of Religious Feeling. " *The Musical Quarterly* II, no. 3 (1916), 331-338. doi:10.1093/mq/ii.3.331.
- Barrett, Richard. "Byzantine Chant, Authenticity, and Identity: Musicological Historiography through the Eyes of Folklore." *Greek Orthodox Theological Review* 55 (2010), 1–4.
- Chailley, Jacques. "Le myth des modes grec." *Acta Musicologica* 28, no. 4 (1956), 137-163. doi:10.2307/932142.
- Crossley, John N. "The writings of Boethius and the cogitations of Jacobus de Ispania on musical proportions." *Early Music History* 36 (2017), 1-30. doi:10.1017/s0261127917000043.
- Crossley, John N., Constant J. Mews, and Carol J. Williams. "Jean des Murs and the return to Boethius on music." *Early Music History* 40 (2021), 1-36. doi:10.1017/s0261127921000012.
- Di Martino, Carla. "IL ruolo della intentio nell'evoluzione della psicologia di Agostino : dal De libero arbitrio al De Trinitate." *Revue d'Etudes Augustiniennes et Patristiques* 46, no. 2 (2000), 173-198. doi:10.1484/j.rea.5.104821.
- Dubowchik, Rosemary. "Singing with the Angels: Foundation Documents as Evidence for Musical Life in Monasteries of the Byzantine Empire." *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002), 277-296. <https://www.jstor.org/stable/1291866>.
- Fellerer, K. G., and Moses Hadas. "Church music and the Council of Trent." *The Musical Quarterly* 39, no. 4 (1953), 576-594. doi:10.1093/mq/xxxix.4.576.
- Fessel, Pablo. "El unísono impreciso. Contribución a una historia de la heterofonía." *Acta Musicologica* 82, no. 1 (2010), 149-171. <https://www.jstor.org/stable/23075191>.
- Filippi, Daniele V. "A sound doctrine: Early modern Jesuits and the singing of the Catechism." *Early Music History* 34 (2015), 1-43. doi:10.1017/s0261127915000030.
- Gardner, Julian. "The Cardinals' music: Musical interests at the Papal Curia c. 1200–1304." *Early Music History* 34 (2015), 97-132. doi:10.1017/s0261127915000054.
- Haines, John, and Patricia DeWitt. "Johannes de Grocheio and Aristotelian natural philosophy." *Early Music History* 27 (2008), 47-98. doi:10.1017/s0261127908000284.
- Henry, H. T. "Music-Reform in the Catholic Church." *The Musical Quarterly* I, no. 1 (1915), 102-117. doi:10.1093/mq/i.1.102.
- Howell, Standley. "The emergence of a medieval pitch concept." *Plainsong and Medieval Music* 29, no. 2 (2020), 99-117. doi:10.1017/s096113712000011x.

- Ilitchi, Gabriela. "Musica mundana: Aristotelian natural philosophy and Ptolemaic astronomy." *Early Music History* 21 (2002), 37-74. doi:10.1017/s0261127902002024.
- Koder, Johannes. "Imperial propaganda in the Kontakia of Romanos the Melode." *Dumbarton Oaks Papers* 62 (2008), 275-291. <http://www.jstor.org/stable/20788050>.
- Marrou, Henri-Irénée. "Une théologie de la Musique chez Grégoire de Nysse?" In *Christiana tempora. Mélanges d'histoire, d'archéologie, d'épigraphie et de patristique*, 365–372. Rome: École Française de Rome, 1978.
- McKinnon, James W. "Jubal vel Pythagoras, quis sit inventor musicae?" *The Musical Quarterly* LXIV, no. 1 (1978), 1-28. doi:10.1093/mq/lxiv.1.1.
- Moody, Ivan. "Some Aspects of the Polyphonic Treatment of Byzantine Chant in the Orthodox Church in Europe." In *Musica se extendit ad omnia. Scritti in onore di Alberto Basso per il suo 75° compleanno*, 67–73. Lucca: LIM, 2007.
- Peno, Vesna, and Zdravko Peno. "Byzantine Church music between tradition and innovation." *Journal of the International Society for Orthodox Church Music* 3 (2018), 248–252.
- Rankin, Susan. "On the treatment of pitch in early music writing." *Early Music History* 30 (2011), 105-175. doi:10.1017/s0261127911000039.
- Saint-Saëns, Camille, and Theodore Baker. "Music in the Church." *The Musical Quarterly* 2, no. 1 (1916), 1-8. URL: <https://www.jstor.org/stable/738170>
- Tillyard, H. J. "Byzantine music about A.D. 1100." *The Musical Quarterly* 39, no. 2 (1953), 223-231. doi:10.1093/mq/xxxix.2.223.
- "Mediæval Byzantine Music." *The Musical Quarterly* 23, no. 2 (1937), 201-209. doi:10.1093/mq/xxiii.2.201.
- Warner, Eric. "The Oldest Sources of octave and Octoechos." *Acta Musicologica* 20 (1948), 1-9. doi:10.2307/931581.
- Walden, Daniel K. "Charting Boethius: Music and the diagrammatic tree in the Cambridge University Library's *DE INSTITUTIONE ARITHMETICA*, MS II.3.12." *Early Music History* 34 (2015), 207-228. doi:10.1017/s0261127915000017.
- Wellesz, Egon. "Words and Music in Byzantine Liturgy." *The Musical Quarterly* 33, no. 3 (1947), 297-310. doi:10.1093/mq/xxxiii.3.297.
- Wiskus, Jessica. "On Music, Order, and Memory: Investigating Augustine's Descriptive Method in the Confessions." *Open Theology* 6, no. 1 (2020), 274-287. doi:10.1515/oph-2020-0116.
- Ашковић, Драган. „Прилог проучавању односа народног и хорског црквеног певања“. У *Српска теологија данас књ. 5: Зборник радова са петог годишњег симпозиона одржаног 14. децембра 2013*, уредник Богољуб Шијаковић, 285–292. Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 2014.
- „Прилог проучавању симболике хришћанског осмогласника“. У *Српска теологија данас књ. 3: Зборник радова са трећег годишњег симпозиона одржаног 27-28. маја 2011*, уредник Богољуб Шијаковић, 468–475. Београд: Институт за теолошка истраживања ПБФ, 2012.
- „Прилог проучавању утицаја теолошке мисли на обликовање музичког стила у богослужењу“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и*

- результати, књ. 10*, уредник Богољуб Шијаковић, 337–344. Београд: Православни богословски факултет, 2011.
- „Дијалектика индивидуалног и колективног у музичком догађају“. У *Зборник радова двадесет другог педагошког форума сценских уметности*, уредник Милена Петровић, 165–175. Београд: Факултет музичке уметности, 2020.
- „Карловачко појање између традиције и иновације“. *Зборник Матице српске за друштвене науке / Matica Srpska Social Sciences Quarterly* 72, бр. 178 (2021), 211–212.
- „Семантика терминологије у поезији православног литургијског богослужења“. *Црквене студије Ниш* 14 (2017), 673–687.
- „Црквено певање између усмености и писмености“. *Богословље* 1 (2016), 72–85.
- Ашковић, Драган и Владимир Антић. „Кројење између интерпретације и импровизације“. У *Зборник радова двадесет првог педагошког форума сценских уметности*, уредник Милена Петровић, 123–135. Београд: Факултет музичке уметности, 2019.
- Ашковић, Драган и Зоран Ранковић. „Богослужбено песништво и памћење: прилог поимању рефрена“. *Богословље* 2 (2015), 186–194.
- „Поетика литургијског певања између усмене и писане традиције“. *Зборник Матице Српске за Друштвене науке* 157–158 (2016), 517–531.
- Зизијулас, Јован. „Символизам и реализам у православном богослужењу“. У *Саборност – антологијски избор 1995–2020. Допринос митрополита Јована Зизијуласа*, уредник Златко Матић, 189–216. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2020.
- „Од маске до личности“. *Богословље* 4 (1985), 17–40.
- „Света Тројица и људска личност“. *Саборност* 10 (2016), 9–16.
- Каварнос, Конастантин. „Црквена музика“. *Теолошки погледи* 11, бр. 1–2 (1978), 79–88.
- Матић, Златко. „Еклисиологија киноније и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција“. У *Српска теологија данас, зборник радова са деветог годишњег симпозиона*, уредник Радомир Поповић, 17–24. Београд: Православни богословски факултет, 2017.
- „Библијско и литургијско сећање (анамнеза)“. *Саборност* 2 (2008), 73–80.
- „Однос државе и Цркве у периоду одржавања Првог васељенског сабора“. *Црквене студије Ниш* 8 (2011), 243–262.
- Пено, Весна. „О процесу настанка и функције неумске књиге у византијској појачкој традицији“. У *Зборник радова Византолошког института XLVII*, уредник Љубомир Максимовић, 149–159. Београд: Византолошки институт САНУ, 2010.
- „О мултикултуралном и интеркултуралном приступу у тумачењу појачке традиције православних народа на Балкану-случај ‘Грчке’ и ‘Западноевропске’ школе у византолошкој музикологији“. *Теме Ниш* 35 (2011), 1289–1301.
- „О напеву у православном црквеном појању - прилог типологији црквених напева“. *Музикологија* 3 (2003), 219–234.
- „Традиционално и модерно у црквеној музици - оглед о канону и инвентивности“. *Музикологија* 6 (2006), 233–250.
- Флоровски, Георгије. „Велики Раскол: Рим и Византија“. *Црквене студије Ниш* 11 (2014), 15–34.

- „Светоотачко учење о искупљењу“. *Црквене студије Ниш* 8 (2011), 11–14.
- Ђаковац, Александар. „Црквене службе и клерикализам“. У *Зборник радова: Научни скуп — колоквијум Место еклисиологије у савременом систематском богословљу, 11. фебруар 2021. (on line)*, уредници Златко Матић, Александар Ђаковац и Раде Кисић, 19-36. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за Систематско богословље, 2021.
- „Кретање, непрестано напредовање и стремљење (ἐπέκτασις) према Светом Григорију Ниском“. *Theoria Београд* 64 (2021), 5-24.
- „Личносна димензија времена“. *Црквене студије Ниш* 14 (2017), 97–111.
- Јанарас, Христос. „Антрополошки принципи“. *Теолошки погледи* 4 (1985), 229-238.
- „Спасење: индивидуална чињеница или догађај Цркве?“. *Богословље* 2 (2016), 255–263
- Ђулибрк, Јован. „О музици и васпитању“. *Богословље* 8 (2001), 105-120.

Докторске дисертације:

- Антић, Владимир. „Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве: литургиолошка анализа“. Докторска дисертација, Београд: Православни богословски факултет, 2017.
- Петровић, Предраг. „Есхатолошко-историјске димензије постојања у делима Дионисија Ареопагита и Максима Исповедника“. Докторска дисертација, Београд: Православни богословски факултет, 2013.

Енциклопедије и речници:

- Beekes, Robert. *Etymological Dictionary Greek*. Leiden: Brill, 2010.
- De Vaan, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill, 2008.
- Jones, Lindsay, editor. *Encyclopedia of Religion*, 2nd edition. Detroit: Thomson Gale, 2005.
- Kennedy, Michael, editor. *The Oxford Dictionary of Music*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Latham, Alison, coordinator. *Dissionario Enciclopédico de la Música*. México: Fondo de Cultura Económica, 2008.
- Leuchtmann, Horst, editor. *Terminorum musicae. Index septem linguis redactus*, 2nd edition. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
- Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Dnghu Adsoqiation – Indo-European Language Association, 2007.
- Senc, Stjepan, urednik. *Grčko-Hrvatski Rječnik za škole*. Zagreb, 1910.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jónké. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, 1971.
- Skolnik, Fred, and Michael Berenbaum, editors. *Encyclopaedia Judaica*, 2nd edition. Detroit: Thomson Gale, 2007.

Stainer, John, and William Barrett, editors. *A Dictionary of Musical Terms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Willi Apel, editor, *Harvard Dictionary of Music*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1944.

У Београду, 05. септембра 2022. године

С поштовањем,

Сања С. Стевановић

Уралска 15

11 000 Београд

sstevanovic.203008@bfspc.bg.ac.rs

+381 69 510 50 53

Православни богословски факултет Универзитета у Београду
Веће докторских студија
Београд, 5. септембар 2022. године

Биографија Сања С.Стевановић
студент докторских студија (бр. индекса 20/3008)

Лични подаци

Име и презиме
Адреса
Телефон (мобилни)
Е-mail
националност
Датум и место рођења

Сања Стевановић
Уралска 15, 11 000 Београд
+38169 510 50 53
sstevanovic.203008@bfspc.bg.ac.rs
српска
08.03.1993. Београд

Образовање

- Образовна јединица
- Датум (од-до)
- Образовна јединица
- Датум (од-до)
- Образовна јединица
- мастер студије

Универзитет у Београду Православни богословски факултет
Докторске студије, бр.индекса 20/3008
(2020. - до данас)

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет
диференцијални испити
фебруар – септембар 2020.

Универзитет уметности у Београду, Факултет музичке уметности
Катедра за извођачке уметности
Клавир, класа проф. Александар Шандоров

➤ датум (од-до) ➤ стечено звање ➤ степен стручне спреме ➤ Образовна јединица ➤ основне студије ➤ датум (од-до) ➤ стечено звање ➤ Образовна јединица ➤ Датум (од-до) ➤ Образовна јединица ➤ Датум (од-до) ➤ Образовна јединица ➤ Датум (од-до) ➤ стечено звање Радно искуство Назив институције	2015 - 2017. године Мастер музички уметник – пијаниста VII-1 Универзитет уметности у Београду, Факултет музичке уметности Катедра за извођачке уметности Клавир, класа проф. Марија Ђукић 2011 - 2015. године Дипломирани музички уметник XIII Београдска гимназија природно-математички смер 2007 – 2011. СМШ <i>Ватрослав Лисински</i>, Београд вокално-инструментални смер – клавир, класа проф. Мирјане Ђорђевић и проф. Душице Радуловић. 2007 – 2011. СМШ <i>Ватрослав Лисински</i>, Београд теоретски смер, класа проф. Катарине Павловић 2007. – 2011. Школа црквеног појања св. Јован Дамаскин Нови Сад – одсек за византијско појање (2016 -2021.) дипломирани појац Културни центар Београда
--	---

Датум (од – до)

Назив институције

Датум (од – до)

Назив институције

Датум (од – до)

Назив институције

Датум (од – до)

**Додатно
професионално
искуство**

сарадник у Музичкој и Ликовној редакцији КЦБ;
организатор - сарадник међународних фестивала
„Дани оргуља – Deis Organorum“ и „Чембало, жива
уметност – Ars vivendi clavicembalum“ у Београду
2020 – 2021.

ОМШ Невена Поповић, Београд

наставник клавира и наставник корепетитор (на
замени)

2017 – 2020.

ОМШ и СМШ Даворин Јенко, Београд

наставник клавира (на замени)

2015 – 2017.

ОМШ Јосиф Маринковић, Београд

наставник клавира (на замени)

2013.

По позиву учествовала у снимању аудио издања
- *Молебни канон Пресветој Богородици* (Певница
при храму Светог Саве, 2018.)
- *Великопосне химне* (Манастир Жича, 2021.)

- добитник је бројних награда у оквиру музичких
такмичења (области: извођачке – клавир, теорија
музике)

- поред концерата у оквиру професорских класа
одржала је два солистичка концерта:

„Музика је уметност звука“ КЦ Раковица (2012)
Београд

„Које се год дирке човек дотакне чује ехо своје
душе, св. Владика Николај“ Задужбина Илије М.
Коларца, Центар за музику (2014) Београд

- По позиву, сарадња са новинарима:

интернет портала *aska.rs* на тему утицаја
музике на бебе у пренаталном добу и након
рођења (2017 – 2018.)

Стручно усавршавање

ТВ Храм на тему црквеног појања (2022)

- 2013. Мастерклас *Александар техником кроз мапе тела* - превенција повреда код музичара-извођача; проф. Наталија Јовић;
- 2015. ради усавршавања клавирске технике, у области лечења пијаниста са повредама, боравила у Истанбулу (Турска), проф. Дерен Ерилмаз (*Deren Erylmaz*);
- од 2021. сертификовани монтезори васпитач

Библиографија:

Радови усмено реферисани и штампани у целини у зборнику радова са научног скупа:

1. Стевановић, Сања. „Сотириолошки елементи црквеног појања и службе појца у Цркви.“ Рад је усмено изложен на Научном скупу-колоквијуму под називом *Место сотириологије у савременом систематском богословљу*, организатор *Институт за систематско богословље Православног богословског факултета Универзитета у Београду*, 29. марта 2022. (Зборник у припреми)

Радови усмено реферисани и штампани у целини у зборнику међународног скупа:

1. **Stevanović, Sanja** i Zlatko Matić, „The Aspects of the ‘Sanctity’ of Church Polyphony in Correlation to the Soteriology of the Roman Catholic Church“. Рад прихваћен, штампан у Зборнику апстракта и биће изложен на **14. Међународној Конференцији Музичка Теорија и Анализа**, под називом ***Music Theory: Knowledge of Music Between History, Poetics, Theories and Criticism***, организатор Факултет Музичке уметности Универзитета уметности у Београду, 7-9. октобар 2022. (М30)

Православни богословски факултет Универзитета у Београду
Веће докторских студија

ИЗЈАВА

Поштовани,

Изјављујем да предложену тему докторске дисертације нисам пријављивала на другој високошколској установи у земљи или иностранству.

У Београду, 05. септембра 2022. године

С поштовањем,

Сања С. Стевановић

Уралска 15

11 000 Београд

sanjastevanov@gmail.com

+381 69 510 50 53